

TIPOLOŠKA SHEMA MAKEDONSKE NEOLITSKE IN ENEOLITSKE
ANTROPOMORFNE PLASTIKE GLEDE NA UPODOBITEV SPOLA

Nataša HREN
Na gmajni 4, 3202 Ljubecna
e-mail: natasa.h@mail.com

IZVLEČEK

V prispevku je obravnavana neolitska in eneolitska makedonska antropomorfná plastika. Kot izhodišče za to obravnavo je izdelana tipološka shema makedonske antropomorfné plastike glede na upodobitev spola figurin / statuet ozíroma figuric. V tipološki shemi sta dve opredelitvi. Prva opredelitev obravnava figurine glede na neposredne spolne znake, druga pa glede na kombinacijo neposrednih spolnih znakov in telesne zgradbe. Določene kategorije v obeh opredelitvah so povzete po Naumovu (2009), druge pa so dodane po opazovanjih avtorice. Pregled materiala (figurin) je privedel do novih ugotovitev in zaključkov.

Ključne besede: neolitik, eneolitik, makedonska antropomorfná plastika, figurine, tipološka shema, spol, spolni znaki, telesne značilnosti, fragmentiranje

SCHEMA TIPOLOGICO DI PLASTICA ANTROPOMORFA DEL NEOLITICO ED
ENEOLITICO MACEDONE SECONDO LA RAFFIGURAZIONE DEI SESSI

SINTESI

Nell'articolo tratto del tema della plastica antropomorfa del neolitico ed eneolitico macedone. Come punto di partenza di questo tema, ho creato uno schema tipologico della plastica antropomorfa macedone secondo la rappresentazione del sesso delle figurine / statuette o figure. Nello schema tipologico ci sono due divisioni. La prima divisione tratta le figurine secondo le caratteristiche sessuali, l'altra secondo la combinazione delle caratteristiche sessuali e la struttura fisica. Alcune categorie di entrambe le divisioni le ho riprese da Naumov (2009), altre le ho aggiunte secondo le mie osservazioni. La revisione del materiale (figurine) ha portato a nuove scoperte e conclusioni.

Parole chiave: neolitico, eneolitico, plastica macedone antropomorfa, figurine, schema tipologico, il sesso, le caratteristiche sessuali, le caratteristiche fisiche, la frammentazione

UVOD

V članku predstavljam tipološko shemo makedonske neolitske in eneolitske antropomorfne plastike glede na upodobitev spola figurin / statuet oziroma figuric. Razlaga omenjene terminologije (figurina, statueta, figurica) sledi zelo kmalu, še prej pa nekaj drugih informacij. V Tabelah 1, 2, 3 in 4 je predstavljen katalog izbrane makedonske neolitske in eneolitske antropomorfne plastike. Število vseh figurin v katalogu je 162, medtem ko se število vseh objavljenih makedonskih primerkov antropomorfne plastike giblje okoli 280 (Naumov, 2014, 192). V Tabelah 1 in 2 sem zbrala vse figurine, ki sem jim lahko določila glavo, kar pomeni, da je glava ali oblikovana ali pa se jo sluti na vrhu figurin s skrajno shematiziranim telesom (npr. *kataloška številka 28, 33, 34, 61, 90e...*). Samo številka v prvi koloni tabel in nato pri navedbi kataloških števil v tekstu kaže na pripadnost figurine neolitskemu obdobju, črka »e« ob številki (kot npr. slednja 90e) pa označuje časovno umeščenost figurine v eneolitik. V nadaljevanju bodo kataloške številke pisane okrajšano kot *kat. št.* oziroma velikokrat kataloške številke označuje kar sama poševno pisana številka. V magistrskem delu (Hren, 2013) sem predložila dve tipološki shemi makedonske neolitske in eneolitske antropomorfne plastike. Prva tipološka shema je izdelana glede na glavo figurin oziroma glede na oblikovanost telesa figurin. Vse figurine in statuete, ki sodijo v to tipološko shemo, se nahajajo v prvem delu kataloga, ki je predstavljen v Tabelah 1 in 2, ter vsebuje figurine in statuete s *kat. št.* od 1 do 94e. Kot že omenjeno, v tem članku predstavljam tipološko shemo, ki makedonsko antropomorfno plastiko deli glede na spol, ki ga kipci upodabljajo ali prikazujejo. To je druga tipološka shema v magistrskem delu (Hren, 2013). V to tipološko shemo pa sodijo vse figurine in statuete iz Tabel 3 in 4 (ki ustrezata drugemu delu kataloga: *kat. št. 95–162*) in izbor takšnih, ki se jim da posredno ali neposredno določiti spol iz Tabel 1 in 2 (ki ustrezata prvemu delu kataloga). *Kataloške številke* figurin in statuet v tej tipološki shemi so torej vzete iz Tabel 3 in 4 ter deloma iz Tabel 1 in 2.

Za poimenovanje antropomorfne plastike sem že uporabila naslednje izraze: figurina, statueta, figurica, kipec. Izraza statueta in figurica bom uporabljala s prav posebnim pomenom. Razlaga teh izrazov je podana v nadaljevanju.

- Figurina je majhen kipec. Uporabljam oba izraza.
- Izraz »figurica« ima v strokovni literaturi pomen figurine oziroma majhne figurine (Naumov, 2009, 91; Bailey, 2005, 26–44), v članku pa bom ta izraz uporabila na mestih, ki se bodo poleg na figurino nanašali tudi na osebo, ki je v figurini upodobljena (ženska, moški ali oseba, za katero ne vemo spola).
- Mellaart (1970) z izrazom »statueta« označuje anatolske hacilarske ženske kipce iz poznoneolitske plasti VI; z izrazom »statueta« poudari

njihovo umetniško ali kiparsko vrednost. Tudi sama sem določenim figurinam iz makedonskega neolitika in eneolitika ter iz kulturnega kroga Starčevo-Körös-Chris dala poimenovanje »statueta« zaradi njihove likovne vrednosti. Pravzaprav je poimenovanje »statueta« za določene figurine moja osebna odločitev, to poimenovanje bi lahko nadela še večjemu ali manjšemu številu kipcev. Včasih dodatno poudarim, ko uporabljam besedo »figurine« v množini, da so med njimi tudi te, ki sem jim nadela poimenovanje statueta; torej, da gre za »figurine in statuete«. Spet na drugih mestih pa tega ne poudarjam posebej. Figurine, ki sem jih uvrstila med statuete, so v katalogu (Tabele 1, 2, 3 in 4) označene s črko »s«.

Figurine so majhni predmeti. Veliko jih je fragmentiranih (to je namensko dejanje na figurinah) ali kako drugače poškodovanih (poškodbe pa so nenamenske), povprečna velikost v celoti ohranjenih makedonskih figurin in takšnih figurin, pri katerih se lahko proporci celega telesa predvidevajo, je 10 cm, pri čemer je statueta iz Madžarov (*kat. št. 1*) najmanjša – meri 2,7 cm, in figurina iz Porodina (*kat. št. 3-Sl. 3*) je največja – meri 12, 5 cm (Naumov, 2009, 91). Še večji od slednje sta dve v celoti ohranjeni statuete iz grške Makedonije: podobno višino ima statueta iz najdišča Pontokomy Vrysi (*kat. št. 75*) – meri 12,6 cm, statueta iz Nea Nikomedeje (*kat. št. 73-Sl. 8*) pa meri 13 cm (Hansen, 2007, Taf. 96: 3; Rodden, 1990, Abb. 6). Eneolitska statueta iz Makedonije iz Krušeanske Čuke, vas Vrbjani (*kat. št. 154e-Sl. 37*), pa meri 14 cm (Kolištrkoska Nasteva 2007, 109). Med makedonsko antropomorfno plastiko pa je zastopana tudi glava monumentalnega kipa (*kat. št. 21*), ki meri 29 cm. Najdena je bila na sredi naselbine v Madžarih in sicer v stratumu III tega tela (Sanev, 2004, 45; Stojanova Kanžurova, Zdravkovski, 2008, 160–161). Če je povprečna velikost v celoti ohranjenih figurin 10 cm, je potrebno dodati, da imajo takšno velikost tudi nekatere fragmentirane figurine (*kat. št. 48, 97-Sl. 13, 152e-Sl. 35*).

Makedonske neolitske skupine (glavni dve sta Anzabegovo-Vršnik v severni in vzhodni Makedoniji ter Velušina-Porodin v Pelagoniji) radiokarbonski datumi takole zamejujejo:

- Anzabegovo-Vršnik I (a, b): 6100–5800 BC – zgodnji neolitik;
- Anzabegovo-Vršnik II–III: 5800–5300 BC – srednji neolitik;
- Anzabegovo-Vršnik IV (IVa, b): 5200–5000 BC – pozni neolitik.

Skupina Velušina-Porodin pa se glede na keramične najdbe umešča v čas 6000–5500 BC in v zgodnji (Fidanoski, 2009, 34) ter srednji neolitik, vendar glej opombo 10.

Vse faze kulture Starčevo radiokarbonski datumi umeščajo v čas med 6050 in 5800 cal. BC. Radiokarbonski datumi zgodnje in srednje kulture Körös padejo v časovno območje 6300–5400 cal. BC (Hansen, 2007, 133). Vidna je torej delna sočasnost omenjenih kultur

z makedonskim neolitikom. O časovnem vzporejanju govorim zaradi tega, ker bom omenjala tudi antropomorfno plastiko iz kulturnega kroga Starčev-Körös-Chris.

Časovni razpon makedonskega eneolitika je po radiokarbonskih datumih 4800–2500 BC. Osnovna eneolitska makedonska kulturna skupina je Šuplevec-Bakarno Gumno (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 7).

Katalog izbrane makedonske neolitske in eneolitske antropomorfne plastike

V Tabelah 1 in 3 so neolitske figurine, v Tabelah 2 in 4 pa eneolitske. Surovina za izdelavo je skoraj pri vseh glina, razen pri statuetah s *kataloškim* številkami 1, 92e-Sl. 11, 95-Sl. 12 in 23 je kamen, pri slednji je beli kamen ali belutrak, in pri statueta iz Madžarov (*kat. št. 95-Sl. 12*) je marmor (Stojanova Kanzurova, Zdravkovski, 2008, 156, 166; Hansen, 2007, 280); nato je še pri obročastih antropomorfni obeskkih ali pri obročastih figurinah s *kat. št. 93e* in *94e* zlato (Hansen, 2007, Abb. 175).

Kulturna opredelitev (Stojanova Kanzurova, Zdravkovski, 2008; Kolištrkoska Nasteva, 2007; Fi-

danoski, 2009, Fig. 5.1, 5.2, 5.3) figurin in statuet v Tabelah od 1 do 4 je naslednja: skoraj vse eneolitske figurine sodijo v kulturo Šuplevec-Bakarno Gumno; v neolitsko kulturo Velušina-Porodin sodijo figurine z naslednjimi *kataloškim* številkami: 2–4, 6–8, 13–15, 17, 18, 22, 25, 26, 49–52, 96, 100, 103, 104, 107, 110, 119, 129, 130, 132 in 133, v kulturo Anzabegovo-Vršnik naslednje: 1, 5, 9–12, 16, 19–21, 23, 24, 27–48, 53–55, 95, 97–99, 101, 102, 105, 106, 108, 109, 112, 114–118, 128, 131 in 162. Natančnejša časovna umestitev znotraj kulture Anzabegovo-Vršnik (kratica AV) je podana za naslednje figurine:

- AV II: 10, 19, 20;
- AV III: 16;
- AV II ali III: 21, 95;
- AV III ali IV: 23;
- AV IV: 1, 11, 24;
- pozni neolitik kulture AV: 5, 9, 97–99, 101, 102, 105, 108, 109, 112, 114, 162.

V neolitik grške Makedonije se umeščajo: 56–75, 120–127 in v eneolitik grške Makedonije: 93e in 94e.

Tabela 1: Neolitske makedonske figurine / statuete z glavo

Kat. št.	Najdišče figurine/statuete	Literatura
1 s	Madžari	Naumov, 2009, Fig. 8.1.4; Stojanova Kanzurova, Zdravkovski, 2008, 168, 169; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 32
2 Sl. 2; višina 5,5 cm	Gurgur Tumba	Naumov, 2009, Pl. 77: 4; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 19
3 Sl. 3; v. 12,5 cm	Porodin	Naumov, 2009, Pl. 77: 5; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 42; Hansen, 2007, Taf. 145
4 Sl. 4; v. 6,0 cm	Veluška Tumba	Naumov, 2009, Pl. 77: 7; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 21; Hansen, 2007, Abb. 68
5	Stobi	Naumov, 2009, Pl. 78: 1; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 31; Hansen, 2007, Abb. 60
6	Optičari	Naumov, 2009, Pl. 78: 2; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 22
7 s	#	Naumov, 2009, Pl. 78: 3; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 20; Hansen, 2007, Taf. 148: 5
8	Porodin	Naumov, 2009, Pl. 78: 4; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 28; Hansen, 2007, Taf. 146, 148: 8
9 Sl. 5; v. 7,2 cm	Stranata, Angelci	Naumov, 2009, Pl. 78: 5; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 25
10	Čair	Naumov, 2009, Pl. 78: 6; Stojanova Kanzurova, Zdravkovski, 2008, 150, 151

11 Sl. 1; v. 10 cm	Anzabegovo	Naumov, 2009, Pl. 78: 7; Stojanova Kanzurova, Zdravkovski, 2008, 162, 163; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 30; Hansen, 2007, Abb. 59
12 Sl. 6	Lopate	Naumov, 2009, Pl. 78: 9
13 Sl. 7; v. 4,7 cm	Trn	Naumov, 2009, Pl. 80: 4
14	Porodin	Naumov, 2009, Pl. 80: 5; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 27; Hansen, 2007, Taf. 144, 148: 9
15	Čuka, Topolčani	Naumov, 2009, Pl. 80: 6; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 29; Hansen, 2007; Taf. 154: 1
16	Madžari	Naumov, 2009, Pl. 80: 7; Stojanova Kanzurova, Zdravkovski, 2008, 158, 159; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 26
17	Mogila, Senokos	Naumov, 2009, Pl. 80: 8; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 84
18	Čuka, Topolčani	Naumov, 2009, Pl. 81: 9; Hansen, 2007, Taf. 153: 1
19	Madžari	Stojanova Kanzurova, Zdravkovski, 2008, 152, 153
20 s	Stenče	Stojanova Kanzurova, Zdravkovski, 2008, 154, 155
21	Madžari	Stojanova Kanzurova, Zdravkovski, 2008, 160, 161; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 57
22	Ustje reke Drim, Ohridski bazen	Stojanova Kanzurova, Zdravkovski, 2008, 164, 165; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 71; Hansen, 2007, Taf. 480: 2
23 s	Madžari	Stojanova Kanzurova, Zdravkovski, 2008, 166, 167
24	Mramor, Čaška	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 24
25	Đumušica, Prilep	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 46
26	Mogila, Senokos	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 49
27	Anzabegovo	Hansen, 2007, Taf. 136: 1
28	#	Hansen, 2007, Taf. 136: 2
29 Sl. 30; v. 3,8 cm	#	Hansen, 2007, Taf. 136: 3
30	#	Hansen, 2007, Taf. 136: 4
31	#	Hansen, 2007, Taf. 136: 6
32	#	Hansen, 2007, Taf. 136: 7
33	#	Hansen, 2007, Taf. 136: 10
34	#	Hansen, 2007, Taf. 136: 11
35	#	Hansen, 2007, Taf. 136: 12
36	#	Hansen, 2007, Taf. 138: 2
37	#	Hansen, 2007, Taf. 138: 3
38	#	Hansen, 2007, Taf. 138: 4

39	#	Hansen, 2007, Taf. 138: 5
40	#	Hansen, 2007, Taf. 138: 6
41	#	Hansen, 2007, Taf. 138: 7
42	#	Hansen, 2007, Taf. 138: 8
43	#	Hansen, 2007, Taf. 138: 10
44	#	Hansen, 2007, Taf. 139: 1
45 Sl. 41	Zelenikovo	Hansen, 2007, Taf. 143: 1
46	#	Hansen, 2007, Taf. 143: 2
47	#	Hansen, 2007, Taf. 143: 3
48 s	Mramor, Čaška	Hansen, 2007, Taf. 148: 6
49	Porodin	Hansen, 2007, Taf. 148: 7
50	Veluška Tumba	Hansen, 2007, Taf. 149: 1, Taf. 150: 2
51	Mogila	Hansen, 2007, Taf. 150: 9
52	#	Hansen, 2007, Taf. 150: 11
53	Rug Bair	Hansen, 2007, Taf. 151: 1
54	#	Hansen, 2007, Taf. 151: 2, Taf. 152: 1
55	#	Hansen, 2007, Taf. 152: 2
56	Servia	Hansen, 2007, Taf. 155: 1
57	#	Hansen, 2007, Taf. 155: 2
58	#	Hansen, 2007, Taf. 155: 3
59	#	Hansen, 2007, Taf. 155: 5
60	#	Hansen, 2007, Taf. 155: 6
61	#	Hansen, 2007, Taf. 155: 7
62	#	Hansen, 2007, Taf. 155: 8
63	#	Hansen, 2007, Taf. 155: 9
64	#	Hansen, 2007, Taf. 155: 10
65	#	Hansen, 2007, Taf. 155: 12
66	#	Hansen, 2007, Taf. 155: 13
67	#	Hansen, 2007, Taf. 156: 1
68	#	Hansen, 2007, Taf. 156: 3
69	#	Hansen, 2007, Taf. 156: 6
70	#	Hansen, 2007, Taf. 156: 11
71	#	Hansen, 2007, Taf. 156: 12
72	#	Hansen, 2007, Taf. 156: 13
73 Sl. 8; v. 13 cm s	Nea Nikomedeia	Rodden, 1964, Pl. 3A; Rodden, 1990, Abb. 6
74 Sl. 9; v. 4,1 cm	#	Rodden, 1964, Pl. 2B
75 s	Pontokomy Vrysi	Hansen, 2007, Taf. 96: 3

Tabela 2: Eneolitske makedonske figurine in statueta z glavo

Kat. št.	Najdišče figurine/statuete	Literatura
76e	Crkveni Livadi	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 47
77e	Crnobuki	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 74; Hansen, 2007, Taf. 479: 1
78e Sl. 10; v. 9,5 cm	#	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 77; Hansen, 2007, Taf. 485
79e	Dolno Oreovo, Šuplevec	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 78; Hansen, 2007, Abb. 172
80e	Crnobuki	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 79; Hansen, 2007, Taf. 479: 3
81e	Pilavo, Buričevo	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 80; Hansen, 2007, Taf. 459: 1
82e	#	Hansen, 2007, Taf. 459: 2
83e	#	Hansen, 2007, Taf. 459: 3
84e	Crnobuki	Hansen, 2007, Taf. 478: 1
85e	#	Hansen, 2007, Taf. 479: 2
86e	Bakarno Gumno	Hansen, 2007, Taf. 483: 1
87e	Trn, Topolčani	Hansen, 2007, Taf. 484: 2
88e	Krušeanska	Hansen, 2007, Taf. 486: 3
89e	Krivogarstani	Hansen, 2007, Taf. 487: 1
90e	Alicair ali Ali Čair	Hansen, 2007, Taf. 487: 2
91e	#	Hansen, 2007, Taf. 487: 3
92e Sl. 11; v. 10,4 cm s	Šuplevec	Hansen, 2007, Taf. 488: 1
93e	Aravissos	Hansen, 2007, Abb. 174: 8
94e	#	Hansen, 2007, Abb. 174: 9

Tabela 3: Neolitske makedonske figurine / statuete brez glave, a se jim neposredno ali posredno lahko določi spol

Kat. št.	Najdišče figurine/statuete	Literatura
95 Sl. 12; v. 6,8 cm s	Madžari	Naumov, 2009, Fig. 8.1.1, Pl. 77: 1; Stojanova Kanzurova, Zdravkovski, 2008, 156, 157; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 17
96	Veluška tumba	Naumov, 2009, Pl. 77: 2; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 23; Hansen, 2007, Taf. 149: 2, Taf. 150: 1
97 Sl. 13; v. 10,1 cm	Mačevo	Naumov, 2009, Pl. 77: 3; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 33
98 Sl. 14; v. 4,2 cm	Zuniver, Izvor	Naumov, 2009, Pl. 81: 4; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 34
99	Stranata, Angelci	Naumov, 2009, Pl. 80: 2; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 35

100 Sl. 15; v. 4,2 cm	Vrbjanska Čuka	Naumov, 2009, Pl. 77: 9; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 36
101 Sl. 16; v. 3,3 cm	Stranata, Angelci	Naumov, 2009, Pl. 79: 5; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 37
102 Sl. 17; v. 3,2 cm	Zuniver, Izvor	Naumov, 2009, Pl. 81: 6; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 38
103 Sl. 18; v. 5,4 cm s	Mogila, Senokos	Naumov, 2009, Pl. 79: 4; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 39
104	Ali Čair	Naumov, 2009, Pl. 79: 9, Pl. 80: 1; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 40; Hansen, 2007, Taf. 487: 4 (Pri Hansnu (2007) je ta figurina postavljena v eneolitik.)
105 Sl. 19; v. 4,2 cm	Zuniver, Izvor	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 41
106	Vršnik, Tarinci	Naumov, 2009, Fig. 8. 5. 5; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 43; Hansen, 2007, Abb. 61, Abb. 62
107	Mogila, Senokos	Naumov, 2009, Pl. 80: 3; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 48
108	Zuniver, Izvor	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 50
109 Sl. 20; v. 6,4 cm	Mramor, Čaška	Naumov, 2009, Pl. 81: 5; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 51
110 s	Porodin	Naumov, 2009, Pl. 77: 6; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 73; Hansen, 2007, Taf. 147: 1, Taf. 148: 10
111	Golema Tumba, Trn	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 76; Hansen, 2007, Taf. 484: 1 (Pri Hansnu (2007) je ta figurina postavljena v eneolitik.)
112 Sl. 21; v. 7,8 cm	Stranata, Angelci	Naumov, 2009, Pl. 79: 6; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 85
113	Kutline, Rakle	Naumov, 2009, Pl. 80: 9; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 87
114 Sl. 22; v. 4,1 cm	Mramor, Čaška	Naumov, 2009, Pl. 81: 1; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 98
115	Anzabegovo	Naumov, 2009, Pl. 82: 3; Hansen, 2007, Taf. 137: 2
116	#	Naumov, 2009, Pl. 82: 2; Hansen, 2007, Taf. 137: 5
117	#	Hansen, 2007, Taf. 138: 9
118 Sl. 23	Mramor, Čaška	Naumov, 2009, Pl. 79: 1; Hansen, 2007, Taf. 150: 7
119	Čuka	Hansen, 2007, Taf. 154: 3
120	Servia	Hansen, 2007, Taf. 155: 4
121	#	Hansen, 2007, Taf. 156: 4
122 Sl. 24; v. 8,7 cm	#	Hansen, 2007, Taf. 156: 5
123	#	Hansen, 2007, Taf. 156: 8
124	#	Hansen, 2007, Taf. 156: 9
125	#	Hansen, 2007, Taf. 156: 2

126	#	Hansen, 2007, Taf. 156: 14
127 Sl. 25	Nea Nikomedeia	Hansen, 2007, Abb. 70
128	Nikuštak	Naumov, 2009, Fig. 8. 1. 2: 1
129 Sl. 26	Porodin	Naumov, 2009, Fig. 8. 1. 2: 2; Hansen, 2007, Taf. 147: 2
130 Sl. 28; v. 6,0 cm	Veluška Tumba	Naumov, 2009, Pl. 77: 8
131	Madžari	Naumov, 2009, Pl. 79: 2
132 Sl. 29; v. 6,0 cm	Golema Tumba - Trn	Naumov, 2009, Pl. 79: 3
133	Mogila	Naumov, 2009, Pl. 79: 7
162	Stranata, Angelci	Naumov, 2009, Pl. 81: 2; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 91

Tabela 4: Eneolitske makedonske figurine / statuete brez glave, a se jim neposredno ali posredno lahko določi spol

Kat. št.	Najdišče figurine/statuete	Literatura
134e	Mogila, Senokos	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 44
135e	Golem Kamen, Lopatica	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 45
136e	Dolno Oreovo, Šuplevec	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 53; Hansen, 2007, Abb. 168, Taf. 474: 4
137e	Treštena Stena, Manastir	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 70
138e s	Carevi Kuli	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 72
139e	Dolno Oreovo	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 75; Hansen, 2007, Taf. 476
140e	Bakarno Gumno, Čepigovo	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 82; Hansen, 2007, Taf. 481: 2
141e	Carevi Kuli	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 83
142e Sl. 31; v. 10 cm	Dolno Oreovo, Šuplevec	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 89; Hansen, 2007, Taf. 474: 1, Taf. 475: 1
143e Sl. 32; v. 7,4 cm	Visok Rid, Bukri	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 90; Hansen, 2007, Taf. 484: 3
144e s	#	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 92; Hansen, 2007, Taf. 483: 3
145e	Tumba, Crnobuki	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 93; Hansen, 2007, Abb. 170
146e Sl. 33; v. 7,4 cm	Pilavo, Burilčevo	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 94
147e	Treštena stena, Manastir	Naumov, 2009, Pl. 81: 3; Kolištrkoska Nasteva, 2007, 95
148e	#	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 96
149e Sl. 34; v. 11 cm	#	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 97
150e	Dolno Oreovo, Šuplevec	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 99

151e	Bakarno Gumno, Čepigovo	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 103; Hansen, 2007, Taf. 481: 1
152e Sl. 35; v. 10,2 cm	Pilavo, Burilčevo	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 105; Hansen, 2007, Taf. 457
153e Sl. 36; v. 9,5 cm	#	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 106
154e Sl. 37; v. 14 cm s	Krušeanska Čuka, Vrbjani	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 109; Hansen, 2007, Taf. 480: 1
155e Sl. 38; v. 9,5 cm	Dolno Oreovo, Šuplevec	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 110; Hansen, 2007, Taf. 477: 1
156e Sl. 39	Pilavo, Burilčevo	Hansen, 2007, Taf. 458: 1
157e	Bakarno Gumno	Hansen, 2007, Taf. 481: 3
158e	#	Hansen, 2007, Taf. 482: 4; (Na Taf. 482: 4 Hansen (2007) postavlja to figurino v najdišče Bakarno Gumno in v eneolitik.) Hansen, 2007, Taf. 154: 2 (Na Taf. 154: 2 Hansen (2007) postavlja to figurino v najdišče Čuka in v neolitik.)
159e	Visok	Hansen, 2007, Taf. 483: 2
160e Sl. 40	Krušeanska	Hansen, 2007, Taf. 486: 2
161e	Carevi Kuli	Kolištrkoska Nasteva, 2007, 108

Tipološka shema makedonske neolitske in eneolitske antropomorfne plastike glede na upodobitev spola figurin / statuet oziroma figuric

Tipološka shema je zgrajena iz dveh opredelitev. V obeh opredelitvah so grupe izdelane po Naumojevem (2009) opisu makedonske neolitske antropomorfne plastike, določene grupe pa sem dodala po svojih lastnih opazovanjih.

1. tipološka opredelitev je narejena glede na neposredne spolne znake. Pri ženskih figurinah so neposredni spolni znaki prsi in pa spolni znaki na sramničnem področju, ki označujejo vulvo in/ali vagino in so večinoma vrezani (trikotnik, črka V, ravna linija ter kombinacije teh). Makedonska antropomorfna plastika pa pozna tudi apliciran neposreden ženski spolni znak na sramničnem področju – disk (Naumov, 2009, 93). Poleg teh spolnih znakov sem za neposredne ženske spolne znake na sramničnem področju opredelila tudi take, ki so narejeni z odvzemanjem materiala pri oblikovanju figurine (grupi 9 in 12).

2. tipološka opredelitev pa obravnava prisotne / odsotne neposredne spolne znake s kombinacijo telesne zgradbe. Velikokrat namreč z neposrednimi ženskimi spolnimi znaki sovпада poudarjenost določenih delov telesa ženske figurine (poudarjeni boki in/ali stegna in/ali zadnjica in/ali trebuh) in/ali specifična lega rok, ki je pri ženskih figurinah položena ali na trebuh ali na prsi

ali na sramnično področje. Zato se predvideva, da tudi figurine, ki nimajo neposrednih ženskih spolnih znakov, imajo pa poudarjeno oblikovane omenjene spodnje dele telesa in/ali žensko lego rok, upodablajo ženski spol (Naumov, 2009, 94, 95). Poudarjeni boki, zadnjica in trebuh ter lega rok na trebuhu, prsi in na sramničnem področju so posredni ženski spolni znaki – figurinam s tako oblikovano telesno zgradbo in brez neposrednih ženskih spolnih znakov se lahko ženski spol določi tudi posredno. Figurine z neposrednim moškim spolnim znakom – falusom pa imajo vitko obliko telesa ali pa so stebričaste. Ker obstajajo tudi stebričaste figurine z neposrednimi ženskimi spolnimi znaki, zbrane so v grupi 19, je težko sklepati o moškem spolu samo na osnovi stebričastega oblikovanja telesa figurine brez neposrednega moškega spolnega znaka.

Besedna zveza »spolni znaki« je v članku običajno uporabljena v zvezi ali v pomenu neposrednih spolnih znakov. Če gre za posredne ženske spolne znake, kot npr. pri figurini iz Anzabegovega (*kat. št. 29-Sl. 30*) v grupi 19 v 2. opredelitvi, to še posebej poudarim.

1. OPREDELITEV (grupe 1–13) – Glede na prisotne neposredne spolne znake

GRUPA 1 – Upodobitev prsi (neposreden ženski spolni znak): 3-*Sl. 3*, 4-*Sl. 4*, 8, 9-*Sl. 5*, 10, 14, 15, 16, 17, 25, 26, 45-*Sl. 41*, 48, 53, 54, 57, 58, 75, 76e, 78e-*Sl. 10*, 79e, 80e, 81e, 84e, 86e, 87e, 95-*Sl. 12*, 96, 99, 108, 110, 111,

Slike od 1 do 43 prikazujejo makedonsko antropomorfno plastiko, Sliki 44 in 45 pa antropomorfno plastiko iz kulturnega kroga Starčevo-Körös-Chris.

On the Figures from 1 to 43 it is shown Macedonian anthropomorphic sculpture, and on the Figures 44 and 45 are shown figurines from the cultural circle Starčevo-Körös-Chris.



Slika 1: Figurina s kataloško številko 11 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 30)

Figure 1: The figurine with catalogical number 11 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 30)



Sl. 2: Kat. št. 2 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 19)

Fig. 2: Cat. num. 2 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 19)

113, 115, 117, 119, 121, 122-Sl. 24, 123, 125, 126, 130-Sl. 28, 134e, 135e, 136e, 137e, 139e, 140e, 141e, 142e-Sl. 31, 145e, 148e, 149e, 154e-Sl. 37, 155e-Sl. 38 in 157e.

GRUPA 2 – Figurine z diskom na sramničnem področju (neposreden ženski spolni znak): 2-Sl. 2, 3-Sl. 3, 4-Sl. 4, 130-Sl. 28 in 156e-Sl. 39.

GRUPA 3 – Sramnično področje je prikazano s spolnim trikotnikom (neposreden ženski spolni znak): 112-Sl. 21 in 151e.

GRUPA 4 – Sramnično področje je prikazano s črko V (neposreden ženski spolni znak): 101-Sl. 16 in 124.

GRUPA 5 – Sramnično področje je prikazano s široko črko V (neposreden ženski spolni znak): 78e-Sl. 10, 120, 143e-Sl. 32 in 161e.

GRUPA 6 – Sramnično področje je prikazano s črko V s črto na sredi (neposreden ženski spolni znak): 118-Sl. 23 in 138e.

GRUPA 7 – Sramnično področje je prikazano s spolnim trikotnikom s črto na sredi (neposreden ženski spolni znak): 127-Sl. 25, 131 in 132-Sl. 29.

GRUPA 8 – Sramnično področje je prikazano s črto – vertikalno linijo (neposreden ženski spolni znak): 95-Sl. 12, 104 in 122-Sl. 24.

GRUPA 9 – Glina na sramničnem predelu je odstranjena v obliki trikotnika (neposreden ženski spolni znak): 109-Sl. 20, 146e-Sl. 33 in 152e-Sl. 35.

GRUPA 10 – Sramnično področje je prikazano s širokim trikotnikom (neposreden ženski spolni znak): 103-Sl. 18, 144e, 147e, 149e-Sl. 34, 150e, 152e-Sl. 35, 153e-Sl. 36 in 155e-Sl. 38.

GRUPA 11 – Sramnično področje je prikazano s širokim trikotnikom in z zelo majhno vertikalno črto na sredi, ki označuje vulvo / vagino (neposreden ženski spolni znak): 142e-Sl. 31 in 154e-Sl. 37.

GRUPA 12 – Figurine z luknjo / luknjico / vdrtino v spodnjem delu telesa, ki označuje vagino (neposreden ženski spolni znak): 27, 74-Sl. 9, 87e, 145e in 159e.

GRUPA 13 – Upodobitev falusa (neposreden moški spolni znak): 12-Sl. 6, 88e, 92e-Sl. 11, 128 in 129-Sl. 26.

2. OPREDELITEV (grupe 14–24) – Glede na prisotne / odsotne neposredne spolne znake in kombinacijo telesne zgradbe

GRUPA 14 – Poudarjeni¹ boki in/ali stegna in/ali zadnjica in/ali trebuh + eden ali več neposrednih ženskih spolnih znakov: 2-Sl. 2, 3-Sl. 3, 4-Sl. 4, 74-Sl. 9, 78e-Sl. 10, 95-Sl. 12, 96, 99, 104, 109-Sl. 20, 110, 112-Sl. 21, 113, 118-Sl. 23, 120, 122, 123, 124, 127, 130-Sl. 28, 131, 134e, 136e, 138e, 139e, 142e-Sl. 31, 143e-Sl. 32, 144e, 147e, 149e, 150e, 151e, 153e-Sl. 36, 154e-Sl. 37, 155e-Sl. 38, 156e-Sl. 39 in 161e.

¹ Ali pa oblikovani na način, kot je značilno za žensko telo (to velja predvsem za boke in stegna, ki so pri ženskem telesu bolj poudarjene oblike kot pri moškem).



Sl. 3: Kat. št. 3 (Hansen, 2007, Taf. 145)

Fig. 3: Cat. num. 3 (Hansen, 2007, Taf. 145)

GRUPA 15 – Poudarjeni boki in/ali stegna in/ali zadnjica in/ali trebuh ter brez neposrednih ženskih spolnih znakov: 5, 6, 7, 13-**Sl. 7**, 22, 73-**Sl. 8**, 29-**Sl. 30**, 97-**Sl. 13**, 98-**Sl. 14**, 100-**Sl. 15**, 102-**Sl. 17**, 105-**Sl. 19**, 106, 107, 114-**Sl. 22**, 116, 133 in 162.

GRUPA 16 – Neposredni ženski spolni znaki in roke na prsih ali na področju, kjer so prsi, ali roke na trebuhu ali roke na sramničnem področju ali pa položene na boke/stegna ali pa sta v telesu narejeni samo luknjici, zaradi katerih izgleda, da so roke položene na boke: 3-**Sl. 3**, 4-**Sl. 4**, 8, 14, 45-**Sl. 41**, 48, 75, 95-**Sl. 12**, 96, 110, 121, 122-**Sl. 24**, 123, 130-**Sl. 28**, 137e in 149e-**Sl. 34**.

GRUPA 17 – Brez neposrednih ženskih spolnih znakov, roke pa na prsih ali na področju, kjer so prsi, ali roke na trebuhu ali roke na sramničnem področju ali pa so roke položene na boke/stegna oziroma uprte v telo: 5, 6, 7, 73-**Sl. 8**, 77e, 125 in 158e.

GRUPA 18 – Neposredni ženski spolni znaki, roke pa umaknjene v stran od telesa in/ali kratke: 9-**Sl. 5**, 15,

16, 17, 25, 26, 54, 76e, 78e-**Sl. 10**, 79e, 80e, 81e, 84e (?), 86e, 108, 111, 113, 117, 126, 127-**Sl. 25**, 134e, 135e, 139e, 140e, 141e, 145e in 148e.

GRUPA 19 – Neposredni ženski spolni znaki na stebričasti figurini: 8, 9-**Sl. 5**, 10, 14, 15, 29-**Sl. 30** in 132-**Sl. 29**. (Figurina s kat. št. 29-**Sl. 30** ima samo posredne ženske spolne znake³.)

GRUPA 20 – Falus (neposreden moški spolni znak) na stebričastih figurinah: 12-**Sl. 6**, 92e-**Sl. 11** in 128.

GRUPA 21 – Kratke razprte roke na figurinah z neposrednim moškim spolnim znakom (falusom): 12-**Sl. 6**, 88e in 128.⁴

GRUPA 22 – Falus (neposreden moški spolni znak) na vitkih figurinah, ki so drugačne oblike kot stebrički: 88e in 129-**Sl. 26**.

GRUPA 23 – Stebričaste figurine brez neposrednih spolnih znakov: 1, 11-**Sl. 1**, 19, 33, 34, 35, 47, 49, 51, 52, 63, 65 in 66.

GRUPA 24 – Morda moške prsi ali pa prsi na moški figurini: 92e-**Sl. 11** in 160e-**Sl. 40**.

2 To je figurina iz Tumbe v vasi Crnobuki (kat. št. 84e). Pri tej figurini so roke kratke zaradi tega, ker so odlomljene, in je možno, da so bile pred odlomom daljše.

3 Ta figurina (kat. št. 29-**Sl. 30**) sodi tudi med figurine z dvojno spolno interpretacijo, kakršna je podana (Whittle, 1998, 140) za figurine tipa Endröd-Donja Branjevina ali Endröd-Szajol iz kulturnega kroga Starčevo-Körös-Chris. Več o tem tu spodaj.

4 Ob teh treh je zelo lep primer takšne figurine tudi figurina iz Zelenikova (**Sl. 27**).



Sl. 4: Kat. št. 4 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 21)
Fig. 4: Cat. num. 4 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 21)

Razlaga tipološke sheme in ugotovitve po pregledu materiala (figurin)

Celoten nabor figurin je najprej opazovan v okviru 1. opredelitve, nato še v okviru 2., vendar 1. opredelitev obravnava manj figurin kot 2. Eno skupino figurin v okviru opredelitev poimenujem z izrazom »grupa«. Ker 2. opredelitev vključuje tudi kipce brez neposrednih spolnih znakov, obravnava večje število kipcev (105), medtem ko 1. opredelitev vključuje samo kipce z neposrednimi spolnimi znaki, zato jih je manj (88).

V 1. opredelitev sodijo grupe od grupe 1 do grupe 13, v 2. opredelitev pa grupe od grupe 14 do grupe 24. Določene figurine in statuete se znotraj ene opredelitve pojavljajo v več grupah, vendar se v 1. opredelitvi med seboj izključujejo figurine in statuete v grupah od grupe 2 dalje. To je razumljivo, kajti grupe od 2 do 12 obravnavajo ženske spolne znake na sramničnem področju in neka določena figurina (ali statueta) ima samo na en način prikazan spolni znak na tem področju. Izjema v tem oziru je eneolitska figurina iz Pilava v vasi Buriččevo (kat. št. 152e-Sl. 35). V grupo 1 pa sodijo figurine in statuete z ženskimi prsmi, zato se marsikatero figurino iz grupe 1 uvrščajo še v katero od grup od 2 do 12. V grupi 13 1. opredelitve so nato še figurine in statueta z neposrednim moškim spolnim znakom. Figurina in statueta z moškimi prsmi pa sta v grupi 24 v 2. opredelitvi. V 2. opredelitvi pride (tudi) do pojavljanja figurin in statuet v več grupah.

Čeprav so bili različni pristopi k prepoznavanju moških in ženskih teles skozi medij neolitskih figurin, so neposredni spolni znaki, predvsem neposredni spolni znaki za genitalije, najmočnejši element pri določitvi spola figurin oziroma figuric. Naumov loči neposredne spolne znake na takšne, ki so vrezani, in na takšne, ki so aplicirani (Naumov, 2009, 93, 94). Vrezane spolne



Sl. 5: Kat. št. 9 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 25)
Fig. 5: Cat. num. 9 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 25)

znake sem razvrstila v grupe 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10 in 11, aplicirane pa v grupe 1, 2, 13 in 24 (slednja grupa je v 2. opredelitvi, vse ostale so v 1. opredelitvi). V grupah 1 in 24, v katerih so zbrani kipci s prsmi, so slednje aplicirane na telo, izjema sta kamniti statuete iz Madžarov (kat. št. 95-Sl. 12) in iz Šuplevca (kat. št. 92e-Sl. 11), pri katerih so prsi izklesane iz kamnite mase telesa; statueta iz Madžarov je izdelana iz belega drobnozrnatega marmorja (Stojanova Kanzurova, Zdravkovski, 2008, 156; Hansen, 2007, 280). Grupam z vrezanimi in apliciranimi neposrednimi spolnimi znaki sem dodala še dve grupi, v katerih so neposredni spolni znaki narejeni z odvzemanjem materiala. To sta grupi 9 in 12. V obeh gre za prikaz genitalij in za ženski spol. Figurine v grupi 9 imajo neposreden ženski spolni znak na sramničnem področju predstavljen tako, da je glina na tem področju odstranjena v obliki trikotnika. Vse tri figurine iz te grupe sodijo med pozne: figurina iz Mramorja, vas Čaška (kat. št. 109-Sl. 20), je iz poznega neolitika kulture Anzabegovo-Vršnik, figurini iz Pilava v vasi Buriččevo (kat. št. 146e-Sl. 33 in 152e-Sl. 35) pa sta eneolitski. Druga figurina iz Pilava v vasi Buriččevo (kat. št. 152e-Sl. 35) je omenjena že zgoraj, ker je edina figurina, ki ima na dva načina predstavljen neposreden ženski spolni znak na sramničnem področju. Poleg odstranjene gline v obliki trikotnika, ki jo uvršča v grupo 9, ima vrezan tudi širok trikotnik, kar pa jo uvršča v grupo 10. V grupo 12 pa sodijo figurine z luknjo (ali luknjico ali vdrtino) v spodnjem delu telesa (pri nekaterih, kot npr. pri figurini s kat. št. 74-Sl. 9, je jasno vidno, da je ta spodnji del telesa točno pod trebuhom), ki označuje vagino. Pet figurin



Sl. 6: Kat. št. 12 (Naumov, 2009, Pl. 78: 9)
Fig. 6: Cat. num. 12 (Naumov, 2009, Pl. 78: 9)

sodi v grupo 12, vendar samo za dve (kat. št. 74-Sl. 9 in 87e) lahko z gotovostjo trdim, da luknja v spodnjem delu telesa označuje vagino, medtem ko je pri ostalih to bolj stvar interpretacije.

Naumov je natančno podal razne variante vrezanih spolnih znakov na makedonskih figurinah (Naumov, 2009, 93). Vrezani spolni znaki so možni samo za genitalije in nahajajo se samo na ženskih figurinah. So torej neposredni ženski spolni znaki. Vsaka Naumojeva varianta predstavlja določeno grupo v predlagani tipološki shemi. Dodani pa sta še dve novi varianti oziroma grupi. Primerke, ki se uvrščajo v določeno grupo, sem iskala v že zgoraj omenjenih štirih osnovnih objavah (Naumov, 2009; Hansen, 2007; Kolištrkoska Nasteva, 2007; Stojanova Kanzurova, Zdravkovski, 2008) in v dveh dodatnih (Rodden, 1964; Rodden, 1990⁵). Variante Naumojevih (2009, 93) vrezanih neposrednih ženskih spolnih zna-



Sl. 7: Kat. št. 13 (Naumov, 2009, Pl. 80: 4)
Fig. 7: Cat. num. 13 (Naumov, 2009, Pl. 80: 4)

kov in ustrezajoče grupe v 1. opredelitvi predlagane tipološke sheme so naslednje:

- V motiv = grupa 4;
- V motiv s črto na sredi = grupa 6;
- trikotnik = grupa 3;
- trikotnik s črto na sredi = grupa 7;
- vertikalna linija = grupa 8;
- širok trikotnik = grupa 10.

Tem variantam oziroma grupam sem dodala še dve:

- širok V motiv = grupa 5;
- širok V motiv z majhno vertikalno linijo na sredi = grupa 11.

Kot vidimo, je veliko variant vrezanih neposrednih ženskih spolnih znakov na makedonski antropomorfni plastiki. Kljub temu Hansen (2007, 149) v okviru makedonske zgodnje- in srednjeneolitske antropomorfne plastike ter Zdravkovski (2008, 49) omenjata samo spolni trikotnik. Kot primer za spolni trikotnik Hansen (2007, 149) navede kipec iz Mramorja v vasi Čaška (kat. št. 118-Sl. 23), ki pa ima pravzaprav sramnično področje prikazano s črko V s črto na sredi in sodi v grupo 6.

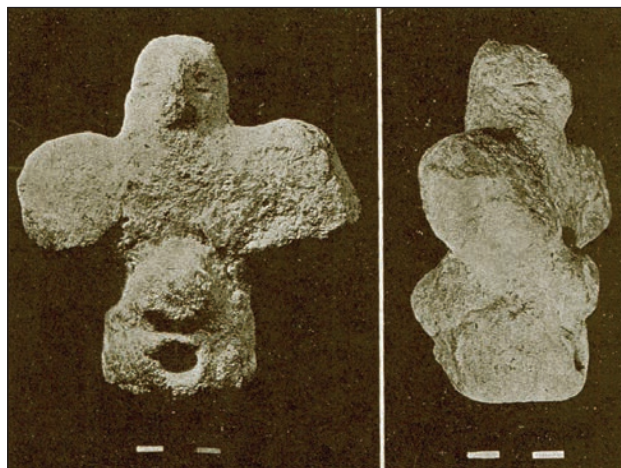
Po pregledu makedonskih figurin in statuet z vrezanim neposrednim ženskim spolnim znakom se poka-

5 Vendar figurina (kat. št. 74-Sl. 9) in statueta (kat. št. 73-Sl. 8) iz Nea Nikomedeie, ki se nahajata v Roddnovih objavah (1964; 1990), nimata vrezanih neposrednih ženskih spolnih znakov za genitalije.



Sl. 8: Kat. št. 73 (Rodden, 1990, Abb. 6)
Fig. 8: Cat. num. 73 (Rodden, 1990, Abb. 6)

že naslednje: neolitske figurine in statuete z vrezanim spolnim znakom so bile namensko fragmentirane. To pomeni, da v celoti ohranjene figurine ali figurine, od katerih je ohranjen vsaj torzo (= del figurine od vratu ali prsi preko sramničnega področja) nimajo vrezanega spolnega znaka, kajti kipci z vrezanim spolnim znakom so bili v neolitiku namenjeni obredu ali običaju fragmentiranja. Pri makedonskih figurinah sta bili pri fragmentiranju na udaru dve področji telesa, ki se ju je s fragmentiranjem »izločilo« od preostalega telesa – prvo tako področje je glava, drugo pa del telesa okrog sramničnega področja. Naumov (2009, 97) za slednjo vrsto namenskega fragmentiranja pravi, da je bila po-



Sl. 9: Kat. št. 74 (Rodden, 1964, Pl. 2B)
Fig. 9: Cat. num. 74 (Rodden, 1964, Pl. 2B)

vezana s spremembo statusa ali spremembo telesa posameznikov v skupnosti. To fragmentiranje je potekalo na področju trebuha – tj. nad trebuhom, preko trebuha ali pod trebuhom, nekateri kosi so bili nato še dodatno fragmentirani pod stegni in vertikalno preko sredine. Fragmentirani del, ki je ostal, je tako vseboval sramnično področje, na katerem se je največkrat nahajal vrezan neposredni ženski spolni znak. Med vsemi neolitskimi makedonskimi antropomorfnimi kipci, ki jih obravnavam (kat. št. 1–75, 95–133, 162), so samo trije takšni, ki so skoraj v celoti ohranjeni ali pa je od njih ohranjen torzo in imajo vrezan spolni znak na sramničnem področju (kat. št. 95-Sl. 12, 122-Sl. 24 in 127-Sl. 25). Figurina iz grške Makedonije iz Servije (kat. št. 122-Sl. 24) je ohranjena v več fragmentih, vendar ne gre za namensko fragmentiranje; vse ohranjene fragmente se da še z rekonstrukcijo ali dodatkom manjkajočih delov sestaviti v torzo. Ker je statueta iz Madžarov (kat. št. 95-Sl. 12) kamnita, je pri njej spolni znak vklesan na sramnično področje.

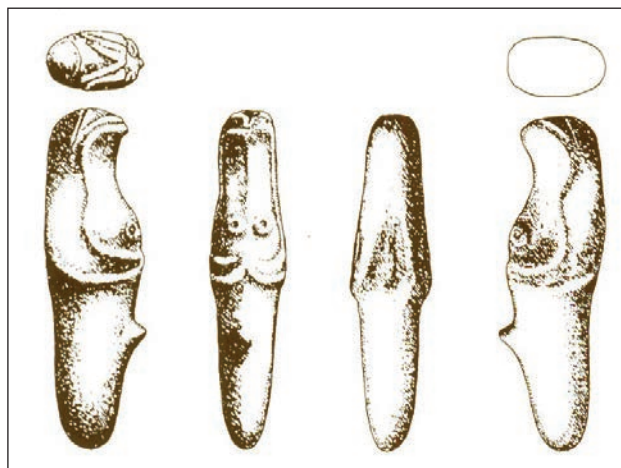
Pravilo o fragmentiranju figurin z vrezanim neposrednim ženskim spolnim znakom pa se v eneolitiku ne upošteva več v polni meri. Zato je iz eneolitika nekaj več primerov v celoti ali skoraj v celoti ohranjenih figurin z vrezanim ženskim spolnim znakom na sramničnem področju (kat. št. 78e-Sl. 10, 142e-Sl. 31, 149e-Sl. 34, 154e-Sl. 37 in 155e-Sl. 38).

To so bili torej primeri, ko se vrezani neposredni ženski spolni znak nahaja na torzih figurin ali na (skoraj) v celoti ohranjenih figurinah; več pa je primerov, ko se vrezani neposredni ženski spolni znak nahaja na fragmentiranem delu figurine, ko fragmentiran del zajema področje telesa okrog sramničnega področja in, kot je že ugotovljeno zgoraj, so predvsem v neolitiku kipci z vrezanim ženskim spolnim znakom bili namenjeni tej vrsti fragmentiranja. Način fragmentiranja figurin in statuete z vrezanim ženskim spolnim znakom pa je:



Sl. 10: Kat. št. 78e (Hansen, 2007, Taf. 485)
Fig. 10: Cat. num. 78e (Hansen, 2007, Taf. 485)

- fragmentirani nad trebuhom: kat. št. 138e in 143e-Sl. 32;
- fragmentirane preko trebuha: kat. št. 101-Sl. 16, 104, 118-Sl. 23, 120, 132-Sl. 29 (?)⁶, 144e, 151e;
- fragmentirani pod trebuhom: kat. št. 131 in 152e-Sl. 35;
- fragmentirana nad trebuhom in pod zadnjico: kat. št. 112-Sl. 21;
- fragmentirana nad trebuhom in pod stegni: kat. št. 103-Sl. 18 (ta je spodaj fragmentirana pravzaprav že preko kolen);
- fragmentirane preko trebuha in pod stegni ter še vertikalno preko sredine: kat. št. 147e, 150e, 153e-Sl. 36 in 161e (tudi figurina s kat. št. 150e je spodaj fragmentirana preko kolen);
- fragmentirana pod trebuhom in vertikalno preko sredine: kat. št. 124;



Sl. 11: Kat. št. 92e (Hansen, 2007, Taf. 488: 1)
Fig. 11: Cat. num. 92e (Hansen, 2007, Taf. 488: 1)

- fragmentirana vertikalno preko sredine: kat. št. 155e-Sl. 38.

Eneolitska figurina iz Dolnega Oreova, vas Šuplevec (kat. št. 155e-Sl. 38), je posebnost. Posebna je po načinu fragmentiranja, ker je fragmentirana samo vertikalno preko sredine, zato hkrati sodi med fragmentirane figurine in med figurine, od katerih je ohranjen vsaj torzo. Zaradi tega jo tudi zgoraj hkrati omenjam v obeh teh dveh vrstah figurin. Leva polovica te figurine je slabše ohranjena in poteka od prsi do konca sramničnega področja; desna, bolj ohranjena polovica pa od poudarjenega – izbočenega trebuha do kolena oziroma je odlomljena pod kolonom. Vsi trije omenjeni telesni deli: prsi, trebuh in koleno so oblikovani z majhno izboklino, ki je skoraj na vseh treh mestih enaka. Ta figurina je posebna še zaradi nečesa – kaj je to, je v tem odstavku že rahlo nakazano, več o tem še sledi.

Pri figurinah, kjer fragmentacija poteka samo na področju trebuha, na področju stegen pa ne, noge velikokrat niso dokončane, vendar niso odlomljene (kat. št. 101-Sl. 16, 118-Sl. 23, 120, 132-Sl. 29).

Ne samo, da večina fragmentiranih figurin, pri katerih po fragmentiranju ostane predel telesa okrog sramničnega področja, vsebuje vrezani neposredni ženski spolni znak, ampak nosi tudi poudarjene ženske attribute v sami obliki telesa in se tako uvršča v grupo 14 v 2. opredelitvi. V grupo 14 sodijo figurine s poudarjeno žensko fiziognomijo telesa (poudarjeni boki in/ali stegna in/ali zadnjica in/ali trebuh) in z ženskimi neposrednimi spolnimi znaki. V grupo 14 se tako med drugimi figurinami in statueta mi uvrščajo naslednje fragmentirane figurine z vrezanim ženskim neposrednim spolnim znakom:

- ki imajo poudarjen trebuh: kat. št. 104, 112-Sl. 21, 143e-Sl. 32, 150e in 155e-Sl. 38;

6 Iz fotografije na sliki je težko razbrati, ali gre za fragmentirano figurino ali za figurino, ki je v celoti tako oblikovana.



Sl. 12: Kat. št. 95 (Stojanova Kanzurova, Zdravkovski, 2008, 157)

Fig. 12: Cat. num. 95 (Stojanova Kanzurova, Zdravkovski, 2008, 157)

- ki imajo poudarjeno zadnjico: kat. št. 103-Sl. 18, 144e, 147e in 161e;
- ki imajo poudarjene boke: kat. št. 118-Sl. 23, 120, 131, 151e in 153e;
- ki ima poudarjeno zadnjico in stegna: kat. št. 124;



Sl. 13: Kat. št. 97 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 33)

Fig. 13: Cat. num. 97 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 33)

- ki ima poudarjen trebuh in stegna: kat. št. 138e.

Ne samo, da se v grupo 14 uvrščajo fragmentirane figurine z vrezanim neposrednim ženskim spolnim znakom, ampak se uvrščajo tudi vse (nefragmentirane na področju trebuha) figurine, od katerih je ohranjen vsaj torzo in se na njih nahaja vrezani neposredni ženski spolni znak (kat. št. 95-Sl. 12, 122-Sl. 24, 127-Sl. 25, 78e-Sl. 10, 142e-Sl. 31, 149e-Sl. 34, 154e-Sl. 37 in 155e-Sl. 38).

Nekatere od teh, ki niso fragmentirane in ki imajo vrezani neposredni ženski spolni znak, sodijo tudi v grupo 16; kajti, če je od njih ohranjen vsaj torzo, potem imajo ohranjene tudi roke. Pri nekaterih teh kipcih (kat. št. 95-Sl. 12, 122-Sl. 24 in 149e-Sl. 34) je lega rok povezana s prsmi ali trebuhom ali boki, kar opredeljuje grupo 16 (značilna ženska lega rok), pri dveh kipcih sta roki umaknjeni v stran od telesa (kat. št. 78e-Sl. 10 in 127-Sl. 25), kar ni tipična ženska drža rok, vendar je tudi pogosta. Taka drža rok na ženskih figurinah pa opredeljuje grupo 18. Ostale figurine, od katerih je ohranjen vsaj torzo in imajo vrezani neposredni ženski spolni znak, pa rok nimajo (kat. št. 142e-Sl. 31, 154e-Sl. 37 in 155e-Sl. 38).

Nekatere fragmentirane figurine z vrezanim neposrednim ženskim spolnim znakom pa nimajo poudarjene ženske fiziognomije telesa in zato ne sodijo v grupo 14. Za figurini iz Stranate, vas Angelci (kat. št. 101-Sl. 16), in Pilava, vas Buričovo (kat. št. 152e-Sl. 35), sem ocenila, da je njuna oblika telesa v »normalnih« proporcijah in ju nisem uvrstila v grupo 14, čeprav sta tudi pri teh dveh figurinah zadnjici že na meji, ko bi lahko rekli, da sta zaobljenih ženskih oblik. Naslednja fragmentirana figurina z vrezanim neposrednim ženskim spolnim znakom, ki je ne uvrščam v grupo 14, pa je posebna. To je neolitska

7 Eneolitska figurina iz Krušeanske Čuke, vas Vrbjani (kat. št. 154e-Sl. 37), ima sicer močno poudarjena ramena, ki dajejo videz kratkih rok. Vendar kljub vsemu so to samo ramena, zato te figurine ne uvrščam v grupo 18.



Sl. 14: Kat. št. 98 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 34)

Fig. 14: Cat. num. 98 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 34)



Sl. 15: Kat. št. 100 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 36)

Fig. 15: Cat. num. 100 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 36)

figurina iz Goleme Tumbe – Trna (kat. št. 132-Sl. 29). Če ne bi imela neposrednega spolnega znaka, bi ta figurina sodila med skrajno shematizirane figurine, saj na stebričastem telesu nima oblikovanih nobenih telesnih delov.

Na področju trebuha pa so lahko fragmentirane tudi figurine brez neposrednega ženskega spolnega znaka na sramničnem področju, imajo pa poudarjeno žensko fiziognomijo telesa (posredne ženske spolne znake), kar je značilnost upodabljanja ženskih figuric. Te figurine sodijo v grupo 15:

- iz Mačeva (kat. št. 97-Sl. 13), ki je fragmentirana preko trebuha in vertikalno preko sredine. Le-ta je najbolj tipičen primer grupe 15, kajti zelo poudarjena zadnjica je na figurini brez neposrednih spolnih znakov, kar kaže na ženski spol figurice;
- iz Zunivera, vas Izvor (kat. št. 98-Sl. 14), ki je fragmentirana preko trebuha, pod stegni ter še vertikalno preko sredine. Ima poudarjene boke;
- iz Vrbjanske Čuke (kat. št. 100-Sl. 15), ki je fragmentirana preko trebuha in ima poudarjeno zadnjico;
- iz Zunivera, vas Izvor (kat. št. 102-Sl. 17). Njena mesta prelomov pri fragmentaciji so preko trebuha, pod stegni in vertikalno preko sredine. Poudarjena zadnjica in boki so (sicer nekoliko pretirano) oblikovani v značilno žensko obliko telesa;
- iz Zunivera, vas Izvor (kat. št. 105-Sl. 19). Ima poudarjeno zadnjico. Pri njej fragmentacija poteka samo vertikalno preko sredine, kar pomeni, da je prvotna figurina imela v celoti oblikovan samo del telesa okrog sramničnega področja;
- iz Mramorja, vas Čaška (kat. št. 114-Sl. 22). Neposreden spolni znak na sramničnem področju je zakrit z oblačilom – »mini krilcem« (Naumov, 2009, 95). Fragmentacija poteka pod trebuhom. Poudarjena zadnjica pa kaže na ženski spol figurice;

- iz Mogile (kat. št. 133). Fragmentirana je preko trebuha, ki je poudarjen;
- iz Stranate, vas Angelci (kat. št. 162). Fragmentirana je preko trebuha, pod stegni in vertikalno preko sredine. Ima poudarjene boke.

V vseh navedenih fragmentiranih figurinah je utelešen ženski spol in če navedem Naumojevo trditev (2009, 96), so fragmentirane samo (makedonske) ženske figurine. Vendar je v naslednji skupini fragmentiranih figurin, ki jih bom navedla, ena izjema, ki ima upodobljen falus (kat. št. 129-Sl. 26), torej moški neposreden spolni znak in tako predstavlja izjemo v pravilu o fragmentiranju ženskih figurin. V naslednji skupini bodo našteje fragmentirane figurine na področju trebuha, ki imajo na sramničnem področju neposredni spolni znak druge vrste, ki ni vrezan:

- najpomembnejša v tej skupini je zgoraj omenjena figurina iz Porodina (kat. št. 129-Sl. 26), ki je edina fragmentirana moška figurina na področju trebuha. Na sramničnem področju ima apliciran moški neposreden spolni znak – falus, kar jo po vrsti spolnega znaka uvršča v grupo 13 v 1. opredelitvi. Je vitka figurina, kar ustreza upodobitvi moškega telesa. Po vitki obliki telesa in po moškem neposrednem spolnem znaku pa se umešča v grupo 22 v 2. opredelitvi;
- figurina iz Mramorja, vas Čaška (kat. št. 109-Sl. 20). Po spolnem znaku sodi v grupo 9 – glina odstranjena v obliki trikotnika. Ima močno poudarjeno zadnjico in fragmentirana je pod trebuhom. Zaradi sovpadanja ženskega neposrednega spolnega znaka in poudarjene zadnjice se uvršča v grupo 14;
- eneolitska figurina iz Pilava, vas Burilčevo (kat. št. 146e-Sl. 33). Ima neposreden ženski spolni znak iste vrste kot zgornja figurina, kar jo uvršča v grupo 9. Njena zadnjica je poudarjena, vendar ne v tolikšni meri, da bi jo uvrstila v grupo 14;



Sl. 16: Kat. št. 101 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 37)
Fig. 16: Cat. num. 101 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 37)



Sl. 17: Kat. št. 102 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 38)
Fig. 17: Cat. num. 102 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 38)

- eneolitska figurina iz Pilava, vas Burilčevo (kat. št. 156e-Sl. 39). Ima apliciran neposreden ženski spolni znak – disk (grupa 2). Zaradi kombinacije ženskega neposrednega spolnega znaka, poudarjenega trebuha in stegen sodi še v grupo 14. Fragmentirana je preko trebuha.

Zadnja navedena figurina, ki je iz Pilava, vas Burilčevo (kat. št. 156e-Sl. 39), in sodi v eneolitsko kulturo Šuplevec-Bakarno Gumno, je posebnost, vendar bo o njej več napisanega pri obravnavi grupe 2.

S fragmentiranjem več vrst artefaktov v vzhodni in srednji Evropi v kulturah mezolitika, neolitika in eneolitika se ukvarja tudi J. Chapman (2000). Redki so primeri, ko se po fragmentiranju najdeti oba dela ali več delov iste figurine.

Na telih v severovzhodni Bolgariji Goljamo Delchevo, Ovcharovo in Vinica je bilo najdenih skupno približno 200 figurin. Plasti dveh telov segajo v neolitik, predvsem pa so v vseh treh močne in obsežne eneolitske plasti. Več kot dve tretjini figurin v teh telih je bilo fragmentiranih, vendar fragmentiranim delom manjkajo ustrezajoče polovice.⁸ Deli, ki manjkajo, so zato morali biti odstranjeni s telov (premeščeni kam drugim) še v času njihove uporabe. Podobna slika se pojavlja tudi drugod: na naselbinah Habasesti in Trusesti kulture Cucuteni, na kratkotrajni naselbini iz zgodnjega neolitika kulture Körös, Endröd ... (Chapman, 2000, 55–57).

Na najdišču iz zgodnjega in srednjega neolitika Ovcharovo-Gorata v severovzhodni Bolgariji pa so bile med stotimi fragmenti figurin najdene tri take figurine, ki se jih je dalo sestaviti iz dveh ali več fragmentiranih delov, ki so bili najdeni v ločenih strukturah v naselbini. Spoji med fragmentiranimi deli so lahko ali ujemajoči se ali pa se predvideva, da sta dva fragmenta zaradi iste sestave gline in enakih proporcev del ene figurine. Na najdišču zgodnje Vinča kulture, Selevac, je bilo med

518 kosi figurin deset primerov, ko je bilo možno spojiti oba fragmenta, vendar se vsi ti primeri nahajajo v istem kontekstu naselbine: v hišnih tleh, nato v kamenju, ki se je podrlo iz sten hiše, in v drugih strukturah. Primeri ujemajočih se delov figurin so poznani še iz zgodnjeneolitskega tela Nea Nikomedeia v severni Grčiji (Chapman, 2000, 62).

Zelo poredkoma se nato še deli iste figurine ali istih figurin najdejo na različnih najdiščih oziroma na različnih mestih. Glava figurine, ki je bila najdena pri površinskem pregledu, se je lahko združila s torzom, ki je bil najden na zgodnjeneolitskem najdišču Jelashnitza. Dalje je bila zunaj naselbine Gradinile odkrita jama, ki je vsebovala ducat namerno odlomljenih glav zgodnjeneolitskih figurin. Čeprav ni direktnih spojev med temi glavami in med torzi ter nogami figurin, ki so bile odkrite v naselju, je vidno, da je obstajala praksa, ki je deponirala fragmente figurin zunaj meja naselij (Chapman, 2000, 64).

Ker je torej daleč največ primerov, ko druge polovice fragmentiranih figurin v samih naseljih niso bile najdene, Chapman predvideva, da je morala obstajati praksa odstranitve teh fragmentov figurin iz naselbin, ki so bili potem naknadno uporabljeni ali deponirani na določeni razdalji zunaj naselbinskega območja. Ni razloga, meni Chapman, da ne bi predvidevali regionalno ali medregionalno izmenjalno mrežo, po kateri so potovali fragmenti figurin kot tudi fragmenti keramičnih posod. Na izmenjalno mrežo s fragmenti se je navezalo tudi neolitsko socialno povezovanje (Chapman, 2000, 57, 104).

Chapmanova teza o izmenjalni mreži s fragmenti figurin in o neolitskem socialnem povezovanju bi lahko veljala tudi za makedonske fragmente figurin, vendar bi bilo za njeno potrditev potrebno natančneje pregledati fragmente figurin z makedonskih najdišč in preveriti, če obstajajo ujemajoče se polovice ali figurinski deli, ki bi

⁸ Za najdišče Goljamo Delchevo Chapman sicer omenja primer figurine iz poznoeneolitske plasti X, katere glava je bila najdena v jami, telo pa v nekoliko oddaljeni »kulturni plasti« (Chapman, 2000, 63).



Sl. 20: Kat. št. 109 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 51)
Fig. 20: Cat. num. 109 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 51)

zaradi iste sestave glin in enakih proporcev lahko pripadali isti figurini. Menim pa, da pri makedonski antropomorfnih plastiki glavni namen pri fragmentiranju figurin ni bil delanje fragmentov za izmenjalno mrežo s fragmenti v regiji ali regijah, temveč je bil povezan s pomeni in simbolnimi predstavami, ki jih je v neolitskih in eneolitskih skupnostih imelo žensko telo. Fragmenti, ki so na tak način nastali, pa so potem lahko šli tudi v obtok.

Sama pri makedonskih fragmentiranih figurinah razen dveh izjem nisem naletela na še drug kos. Velikokrat je druga polovica figurin, ki so fragmentirane na področju trebuha, rekonstruirana v današnjem času. To so figurine, ki so fragmentirane tudi vertikalno preko sredine, in je rekonstrukcija druge polovice mogoča (npr. *kat. št. 98-Sl. 14*, *102-Sl. 17*, *105-Sl. 19*, *152e-Sl. 35*, *161e ...*). Ena od izjem je figurina iz Dolnega Oreova, vas Šuplevec (*kat. št. 155e-Sl. 38*), kjer sta bila na istem najdišču najdena oba kosa iste figurine, kot je to vidno tudi na sliki. To je druga posebnost te figurine, prva njena posebnost pa je, da je fragmentirana samo vertikalno preko sredine. Drug primer, kjer sta dva fragmenta figurin morda del iste figurine, sta dve nogi, ki sta odlomljeni od celote. Najdeni sta bili na različnih najdiščih kulture Anzabegovo-Vršnik. Ena je iz Anzabegovega (*Sl. 42*), druga pa iz Gorobincev (*Sl. 43*).⁹ Nogi sta po obliki in okrasu skoraj identični.

Podobna Chapmanovi teoriji, v kateri naj bi fragmenti figurin služili neolitskemu socialnemu povezovanju, je teorija Talalayeve (1993), ki je do podobnih zaključkov prišla na podlagi pojavljanja antropomorfnih



Sl. 21: Kat. št. 112 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 85)
Fig. 21: Cat. num. 112 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 85)

nog na več srednjeneolitskih najdiščih na Peleponezu. Le da noge s Peleponeza niso deli večjih figurin, ampak so že narejene samo kot nogi, ki se lahko razcepita. Po Talalayinem mnenju so služile kot pogodbeni pripomočki ali kot potrditev oziroma dokaz sporazuma, obveze, prijateljstva ali drugačne vezi med različnimi skupnostmi in vasm (Talalay, 1993, 45, 46, 50).

Za makedonski nogi iz Anzabegovega (*Sl. 42*) in Gorobincev (*Sl. 43*) vidim možno razlago pomena tako v Talalayini (1993) kot Chapmanovi (2000) interpretaciji, pa čeprav se Talalayeva ukvarja z nekoliko drugačno vrsto figurin.

Vrnimo se nazaj k tipološki shemi makedonske antropomorfnih plastike glede na upodobitev spola. Kot je že zapisano zgoraj, so vrezani neposredni ženski spolni znaki zastopani v grupah 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10 in 11 v 1. tipološki opredelitvi. V celoti neolitske so grupe 4, 7 in 8. V slednji je vrezani spolni znak na sramničnem področju prikazan s črto – z vertikalno linijo. V tej grupi sta dve figurini od treh zgodnjeneolitski – figurina iz Servije (*kat. št. 122-Sl. 24*) se uvršča v zgodnji neolitik grške Makedonije (Hansen, 2007, 153), figurina iz Ali Čairja (*kat. št. 104*) pa sodi v zgodnjeneolitsko skupino Velušina-Porodin¹⁰. Tretji kipec v tej grupi je statueta iz Madžarov (*kat. št. 95-Sl. 12*) in sodi v srednji neolitik v fazo II (Stojanova Kanzurova, Zdravkovski, 2008, 156) ali III (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 17) kulture Anzabegovo-Vršnik. Pri njej je vertikalna linija vklesana na sramnično področje. Naumov (2009, 93) pravi, da se pri statueti iz Madžarov (*kat. št. 95-Sl. 12*) vertikalna linija nahaja na površini, ki izgleda kot trikotnik zaradi voluminoznosti stegen. V grupi 7 je en primerek iz grške Makedonije (*kat. št. 127-Sl. 25*) in je zgodnjeneolitski (Hansen, 2007, 151), druga dva pa sta iz republike Makedonije (*kat. št. 131 in 132-Sl. 29*), sta neolitska,

⁹ Oba fragmenta skupaj objavlja Naumov (2009, Pl. 81: 7, Pl. 82: 9). Velikost je znana samo za nogo iz Gorobincev in je 5,2 cm.

¹⁰ Fidanoski (2009, 34) glede na keramični material kulturo Velušina-Porodin opredeljuje za zgodnjeneolitsko. Obratno pa Kolištrkoska Nasteva (2007) figurine in antropomorfnih hišnih modele iz kulture Velušina-Porodin postavlja v srednji in pozni neolitik. Zdravkovski (2008, 45, 46) postavlja kulturo Velušina-Porodin v vsa tri obdobja neolitika: zgodnji, srednji in pozni. Jaz upošteвам Fidanoskega (2009, 34), zato primerke iz kulture Velušina-Porodin umeščam v zgodnji neolitik. Obravnavano figurino iz Ali Čairja (*kat. št. 104*) Kolištrkoska Nasteva (2007, 40) umesti v srednji neolitik.



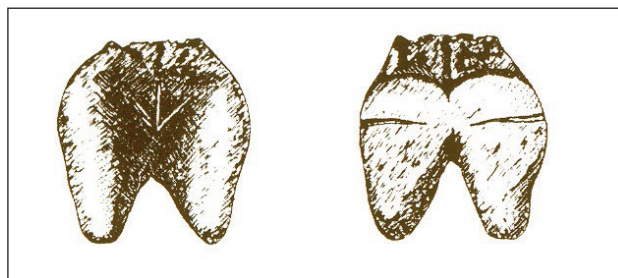
Sl. 22: Kat. št. 114 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 98)
Fig. 22: Cat. num. 114 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 98)

vednar o natančnejši časovni umestitvi znotraj neolitika zanju ni podatkov. Tudi grupa 7 je povezana z vertikalno linijo kot grupa 8, le da je v grupi 7 vertikalna linija na sredi trikotnika oziroma na tak način je predstavljen spolni znak. V celoti neolitski naslednji grupi, ki je grupa 4, ni več zgodnjeneolitskih primerkov, en primerek se uvršča v srednji neolitik grške Makedonije (kat. št. 124) (Hansen, 2007, 153, Taf. 156: 9), drug pa v pozni neolitik kulture Anzabegovo-Vršnik (kat. št. 101-Sl. 16) (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 37).

Kar je takoj opazno, je to, da v grupah z vrezanim širokim trikotnikom in njegovimi variantami (širok trikotnik – grupa 10; široka črka V – grupa 5; širok trikotnik z majhno vertikalno linijo na sredi – grupa 11) prevladujejo eneolitski primerki. Tako je v grupi 10 z osmimi primerki jih kar sedem iz eneolitika (kat. št. 144e, 147e, 149e-Sl. 34, 150e, 152e-Sl. 35, 153e-Sl. 36 in 155e-Sl. 38). V grupi 5 s štirimi primerki so tri eneolitske figurine



Sl. 18: Kat. št. 103 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 39)
Fig. 18: Cat. num. 103 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 39)



Sl. 23: Kat. št. 118 (Hansen, 2007, Taf. 150: 7)
Fig. 23: Cat. num. 118 (Hansen, 2007, Taf. 150: 7)

(kat. št. 161e, 143e-Sl. 32 in 78e-Sl. 10), edina neolitska pa je pozna – iz poznega neolitika grške Makedonije (kat. št. 120) (Hansen, 2007, Taf. 155: 4). Grupa 11 je v celoti eneolitska (kat. št. 142e-Sl. 31 in 154e-Sl. 37).

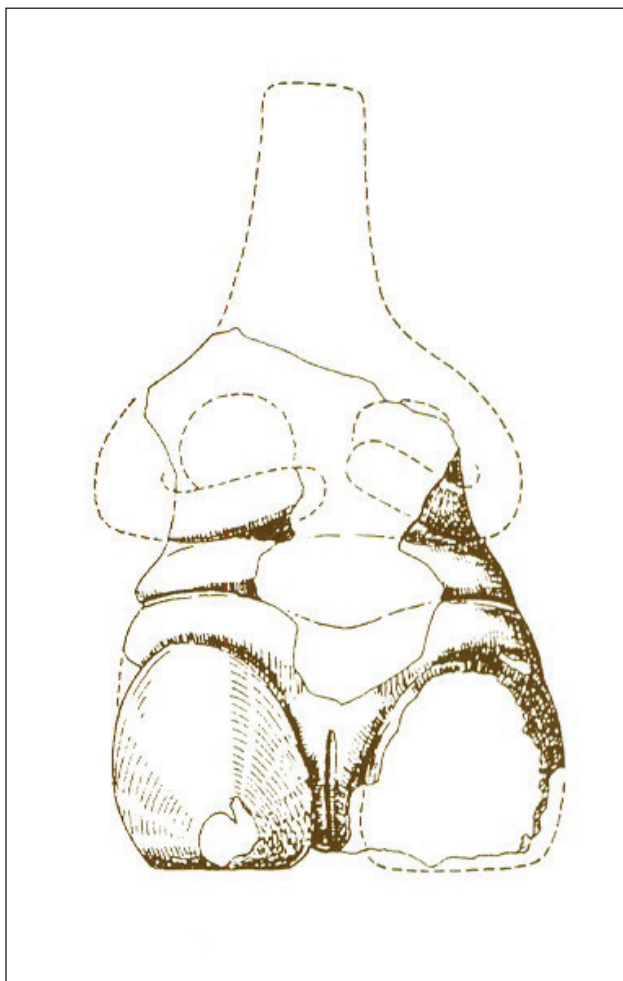
V grupah 3 in 6 sta zastopana samo po dva primerka. Glede časovne umestitve figurin v njiju je »pol – pol«; en primerek je namreč neolitski (kat. št. 112-Sl. 21 v grupi 3 in kat. št. 118-Sl. 23 v grupi 6), drugi pa eneolitski (kat. št. 151e v grupi 3 in kat. št. 138e v grupi 6). Grupo 3 predstavlja »navaden« (za razliko od širokega) spolni trikotnik, grupo 6 pa spolni znak črke V s črto na sredi na sramničnem področju.

Figurine, v katerih bi bil prepoznan samo moški spol, v kulturnem krogu Starčevo-Körös-Chris niso zastopane (Hansen, 2007, 136); v ženskih neposrednih spolnih znakih na sramničnem področju pa so med antropomorfnoplastiko omenjenega kulturnega kroga in makedonsko antropomorfnoplastiko le minimalne podobnosti. Dvojni spolni princip pa je viden v figurinah tipa Endröd-Donja Branjevina ali Endröd-Szajol kulturnega kroga Starčevo-Körös-Chris (npr. na Sl. 44). Več o primerjavi med makedonsko antropomorfnoplastiko in temi figurinami še sledi spodaj.

V antropomorfnoplastiki kulturnega kompleksa Starčevo-Körös-Chris je veliko fragmentov paličastih glav

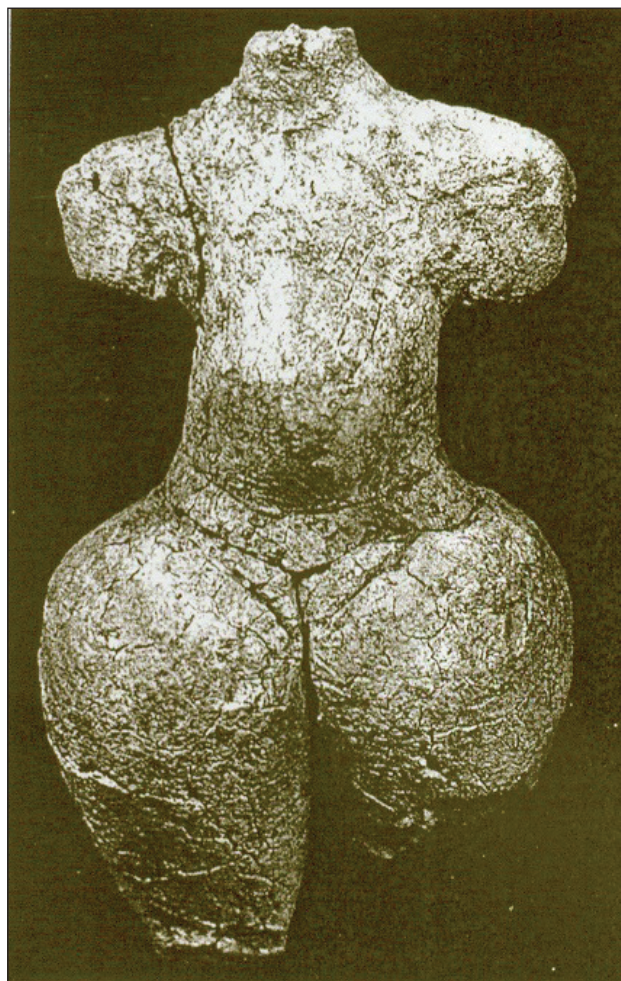


Sl. 19: Kat. št. 105 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 41)
Fig. 19: Cat. num. 105 (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 41)



Sl. 24: Kat. št. 122 (Hansen, 2007, Taf. 156: 5)
Fig. 24: Cat. num. 122 (Hansen, 2007, Taf. 156: 5)

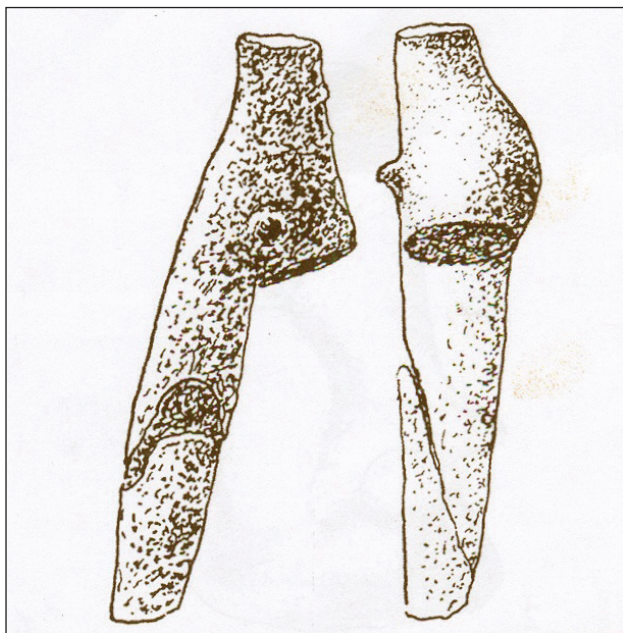
(npr. Hansen, 2007, Taf. 110: 2, 4, 5, 7, 8; Taf. 111: 1, 2, 3; Taf. 118: 1, 2, 3, 5 ...). Možno je, da so to fragmenti paličastih ali stebričastih figurin ali pa fragmenti zgornjega dela figurin tipa Endröd-Donja Branjevina ali Endröd-Szajol. (Primer skoraj v celoti ohranjene statuete tega tipa, ki je iz Szajol-Felsőfölda, je na **Sl. 44**). Ker gre za zgornje dele figurin, na njih ni prisotnega spolnega znaka na sramničnem področju, ker tega dela te fragmentirane figurine ne vsebujejo več. Tako kot fragmenti zgornjega dela telesa so v kulturnem krogu Starčevo-Körös-Chris prisotni tudi fragmenti spodnjega dela telesa tipa figurin Enröd-Donja Branjevina ali Endröd-Szajol. Spodnji del telesa pri tem tipu predstavlja zadnjica z izstopajočima ritnicama (ali eno samo ritnico, če je figurina fragmentirana in je ohranjena samo ena stran), to so npr. primerki iz Kengyela (Hansen, 2007, Taf. 114: 2), Tiszaföldvárja (Hansen, 2007, Taf. 114: 3), Szolnoka (Hansen, 2007, Taf. 114: 4), Szajola (Hansen, 2007, Taf. 114: 5), Endröda (**Sl. 45**), Mehteleka (Hansen, 2007, Taf. 122: 1, 2) ... Vsi ti navedeni primerki so brez



Sl. 25: Kat. št. 127 (Hansen, 2007, Abb. 70)
Fig. 25: Cat. num. 127 (Hansen, 2007, Abb. 70)

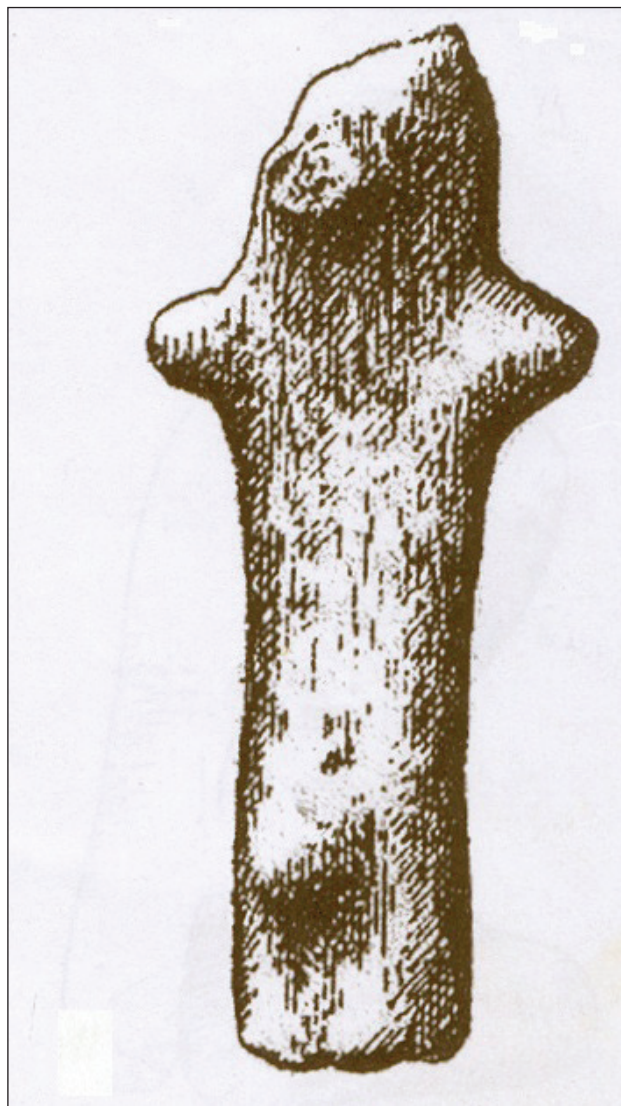
neposrednega ženskega spolnega znaka na sramničnem področju. Ker so to fragmenti spodnjega dela telesa s poudarjeno zadnjico in brez neposrednega ženskega spolnega znaka, so podobni makedonskim fragmentiranim figurinam, od katerih je po fragmentiranju ostal del telesa okrog sramničnega področja in ki so ravno tako brez neposrednega ženskega spolnega znaka, a imajo poudarjene ženske attribute, večinoma zadnjico – omenjeni so že zgoraj (*kat. št. 97-Sl. 13, 98-Sl. 14, 100-Sl. 15, 102-Sl. 17, 105-Sl. 19, 106, 114-Sl. 22, 133 in 162*).

Naslednji ženski spolni znak na sramničnem področju pri makedonskih figurinah je apliciran neposreden ženski spolni znak. Figurine s tem spolnim znakom so uvrščene v grupo 2 (*kat. št. 2-Sl. 2, 3-Sl. 3, 4-Sl. 4, 130-Sl. 28 in 156e-Sl. 39*). Čeprav ni vizualne povezave med tem apliciranim znakom in ženskim sramničnim področjem ali vulvo, takšna upodobitev lahko kaže vrsto oblačila, ki je bilo položeno na to področje, ali pa se nanaša na širši simbolni pomen genitalij. V prid slednji interpretaciji govorijo majhne luknjice, ki so najdene



Sl. 26: Kat. št. 129 (Naumov, 2009, Fig. 8. 1. 2: 2)
Fig. 26: Cat. num. 129 (Naumov, 2009, Fig. 8. 1. 2: 2)

na površju aplikacij, kar kaže, da so v te luknjice bile položene rastlinice z namenom, da se na tak način podari funkcija vulve (Naumov, 2009, 93). Luknjici na apliciranem spolnem znaku imata figurini iz Veluške Tumbe (kat. št. 4-Sl. 4 in 130-Sl. 28), medtem ko ostale tri figurine (kat. št. 2-Sl. 2, 3-Sl. 3 in 156e-Sl. 39) luknjic na apliciranem spolnem znaku nimajo. Primer, ki potrjuje, da je aplicirani neposredni ženski spolni znak res lahko imel funkcijo oblačila, ki je pokrival sramnično področje, je iz Gurgur Tumbe (kat. št. 2-Sl. 2). Pri njej aplicirani spolni znak ni okrogel, kot je pri ostalih štirih navedenih primerkih, ampak je trikoten in spominja na spolni trikotnik. Na sramničnem področju ga drži pas, ki je tudi apliciran. Zaradi tega pasu in zaradi trikotne oblike apliciranega spolnega znaka je vse skupaj podobno oblačilu okrog sramničnega področja, ki je prikazano z vrezi¹¹, npr. pri statueti iz Mogile v vasi Senokos (kat. št. 103-Sl. 18), le da je pri figurini iz Gurgur Tumbe (kat. št. 2-Sl. 2) to oblačilo narejeno z apliciranjem in ne z vrezji. Oba dva omenjena kipca (kat. št. 2-Sl. 2 in 103-Sl. 18) izhajata iz kulture Velušina-Porodin. Dodati moram še, da je interpretacija več manjših aplik od diska na vsaki strani, ki držijo disk (ali aplicirani neposredni ženski spolni znak), za pas, moja interpretacija. Tako Kolištrkoska Nasteva (2007, 19) kot Naumov (2009, 93) te aplikacije (več jih je okoli pasu) obravnavata kot roke. Meni je takšna interpretacija težko sprejemljiva – roke na makedonskih figurinah so vendarle popolnoma dru-



Sl. 27: Figurina iz Zelenikova, kultura Anzabegovo-Vršnik (Naumov, 2009, Fig. 8.1.2: 3)
Fig. 27: The figurine from Zelenikovo, Anzabegovo-Vršnik culture (Naumov, 2009, Fig. 8.1.2: 3)

gače oblikovane. Figurina iz Gurgur Tumbe (kat. št. 2-Sl. 2) ima še eno redko lastnost, ki jo družijo s figurino iz Nea Nikomedeie (kat. št. 127-Sl. 25), ki je prav tako iz zgodnjega neolitika, le da je iz zgodnjega neolitika grške Makedonije. Obe imata namreč neposredni ženski spolni znak na sramničnem področju, nimata pa prsi, pa čeprav sta v celoti ali skoraj v celoti ohranjeni (figurina iz Gurgur Tumbe je ohranjena v celoti, figurini iz Nea Nikomedeie pa manjka glava).

Za aplicirani neposredni ženski spolni znak se uporablja tudi izraz »disk«. To besedo uporablja Hansen

¹¹ To je tudi ena od možnih interpretacij vrezov na sramničnem področju. Predvsem za širok trikotnik velja, da lahko prikazuje poleg neposrednega ženskega spolnega znaka tudi oblačilo (Naumov, 2009, 93; Banks, 1977).



Sl. 28: Kat. št. 130 (Naumov, 2009, Pl. 77: 8)
Fig. 28: Cat. num. 130 (Naumov, 2009, Pl. 77: 8)

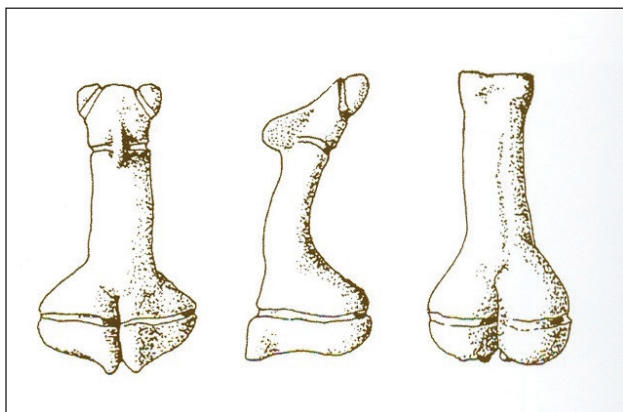
(2007, 149): »Scheibe«, kar pomeni krog, plošča ali disk. Napisala sem že, da v okviru makedonske zgodnje- in srednjeneolitske antropomorfne plastike (Hansen, 2007, 146–156) Hansen ženskim neposrednim spolnim znakom na sramničnem področju ne posveča veliko pozornosti (Hansen, 2007, 149). Vrezani neposredni ženski spolni znak omenja samo za figurino iz Čaške (kat. št. 118-Sl. 23), obratno pa aplicirani neposredni ženski spolni znak ali disk navede kar za dva primerka: za figu-



Sl. 29: Kat. št. 132 (Naumov, 2009, Pl. 79: 3)
Fig. 29: Cat. num. 132 (Naumov, 2009, Pl. 79: 3)

rino iz Porodina (kat. št. 3-Sl. 3) in za figurino iz Veluške Tumbe (kat. št. 4-Sl. 4), kar ni v skladu z resnico – vrezani neposredni ženski spolni znaki so vendar bolj pogosti kot aplicirani. Za figurino iz Veluške Tumbe (kat. št. 4-Sl. 4) poda tudi možnost, da je disk na njenem sramničnem področju del nakita ali okrasja, po Numojevem (2009, 93) mnenju pa disk morda predstavlja neko vrsto oblačila, ki je bilo položeno na genitalije.

Kot sem že večkrat poudarila, so bile makedonske figurine z vrezanim neposrednim ženskim spolnim znakom v neolitiku namenjene fragmentiranju, v eneolitiku pa to pravilo ne drži več; ravno obratno pa je z makedonskimi figurinami z apliciranim neposrednim ženskim spolnim znakom na sramničnem področju. Vsi štirje neolitski primerki so v celoti (kat. št. 2-Sl. 2, 3-Sl. 3 in 4-Sl. 4) ali skoraj v celoti (kat. št. 130-Sl. 28) ohranjeni, edini eneolitski primerek pa je fragmentiran preko trebuha in vertikalno preko sredine (kat. št. 156e-Sl. 39). Naumov (2009, 93) pravi, da je včasih težko ločiti, ali gre za moški ali za ženski aplicirani neposredni spolni znak na sramničnem področju. Eneolitska figurina iz Pi-



Sl. 30: Kat. št. 29 (Hansen, 2007, Taf. 136: 3)
Fig. 30: Cat. num. 29 (Hansen, 2007, Taf. 136: 3)

lava pri Burilčevem (kat. št. 156e-Sl. 39) je eden takšnih primerov, vendar je edini takšen primer v grupi 2, kajti ostale figurine v grupi 2 so nedvomno ženskega spola zaradi izrazitih in poudarjenih ženskih atributov v obliki telesa in zaradi prsi. Pri figurini iz Pilava pri Burilčevem (kat. št. 156e-Sl. 39) pa res obstaja dvom, ali je na njenem sramničnem področju ženski (disk) ali moški (falus) aplicirani neposredni spolni znak. Odločila sem se, da je na tej figurini apliciran ženski disk, saj, če dobro pogledamo obe polovici figurine (fragmentirana je namreč vertikalno čez sredino), vidimo, da je apliciran znak oblikovan v krog. Tudi ženska fiziognomija telesa – poudarjena stegna, boki in trebuh govorijo v prid ženskemu spolu te figurice. Ravno tako govori v prid ženskemu spolu figurice fragmentacija preko trebuha, ki je značilna za figurine ženskega spola. To figurino (kat. št. 156e-Sl. 39) sem zaradi ženskega neposrednega spolnega znaka na sramničnem področju in zaradi poudarjene ženske telesnosti uvrstila v grupo 14.



Sl. 32: Kat. št. 143e (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 90)
Fig. 32: Cat. num. 143e (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 90)



Sl. 31: Kat. št. 142e (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 89)
Fig. 31: Cat. num. 142e (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 89)

V neolitiku je bil aplicirani neposredni ženski spolni znak v obliki diska na sramničnem področju značilen samo za zgodnjeneolitsko kulturno skupino Velušina-Porodin, kajti vsi štirje neolitski primerki z apliciranim neposrednim ženskim spolnim znakom (kat. št. 2-Sl. 2, 3-Sl. 3, 4-Sl. 4 in 130-Sl. 28) so iz te skupine, iz kulturne skupine Anzabegovo-Vršnik pa nisem našla niti enega takega primerka. Vsi štirje neolitski primerki z apliciranim spolnim znakom so značilne upodobitve ženskega telesa oziroma so značilne ženske figurine s poudarjeno zadnjico (kat. št. 3-Sl. 3 in 4-Sl. 4), poudarjeno zadnjico in stegni (kat. št. 2-Sl. 2), figurina iz Veluške Tumbe (kat. št. 130-Sl. 28) pa ima poudarjen trebuh in desno stegno. Pri slednji je nekoliko izbočen trebuh sicer na zelo vitkem trupu; izbočen trebuh na (ženskih) figurinah kaže na nosečnost, pri tej figurini (kat. št. 130-Sl. 28) pa je zaradi vitkega trupa nosečnost še toliko bolj opazna. Vse omenjene štiri figurine imajo tudi prsi. Prisotnost nepo-



Sl. 33: Kat. št. 146e (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 94)
Fig. 33: Cat. num. 146e (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 94)



Sl. 34: Kat. št. 149e (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 97)

Fig. 34: Cat. num. 149e (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 97)

srednih ženskih spolnih znakov in poudarjenost značilne ženske fiziognomije telesa jih vse štiri uvršča v grupo 14. Tri figurine od omenjenih štirih imajo tudi povezavo ženske lege rok in neposrednih ženskih spolnih znakov, zato so uvrščene v grupo 16: figurini iz Porodina (*kat. št. 3-Sl. 3*) in Veluške Tumbe (*kat. št. 130-Sl. 28*) imata roki položeni na sramnično področje, še ena figurina iz Veluške Tumbe (*kat. št. 4-Sl. 4*) pa na trebuh. Figurina iz Gurgur Tumbe (*kat. št. 2-Sl. 2*) po moji interpretaciji nima rok; če pa upoštevam interpretacijo Naumova (2009, 93) in Kolištrkoske Nasteve (2007, 19), da so aplikacije okoli pasu roke, potem pa tudi nje roke segajo na sramnično področje, vendar v grupo 16 te figurine nisem uvrstila.

Ženske figurine z diskom na sramničnem področju so poznane tudi z najdišča Dunavec I, ki sodi v srednji neolitik Albanije (Hansen, 2007, 153).

Moški neposreden spolni znak je prisoten samo na sramničnem področju in je falus. Na makedonskih figuri-



Sl. 36: Kat. št. 153e (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 106)

Fig. 36: Cat. num. 153e (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 106)



Sl. 35: Kat. št. 152e (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 105)

Fig. 35: Cat. num. 152e (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 105)

nah je falus apliciran in ni prikazan z vrezanim motivom (Naumov, 2009, 94). Na kamniti statueti iz Šuplevca (*kat. št. 92e-Sl. 11*) pa je falus izklesan. Figurine z moškim neposrednim spolnim znakom (falusom) so zbrane v grupi 13 (*kat. št. 12-Sl. 6, 88e, 92e-Sl. 11, 128 in 129-Sl. 26*), ena pa je na **Sl. 27**. Tem figurinam in moškemu apliciranemu neposrednemu spolnemu znaku bo namenjene več pozornosti v okviru 2. opredelitve tipološke sheme.

Ostaja še ženski spolni znak, ki pa se ne nahaja na sramničnem področju – to so prsi (grupa 1). Prsi so pogoste na makedonskih ženskih figurinah in skoraj vse so aplicirane ter majhnih dimenzij (Naumov, 2009, 93). Prsi iz grupe 1 torej sodijo med aplicirane neposredne ženske spolne znake. Moške prsi so obravnavane posebej v grupi 24.

Naumov pravi, da v Makedoniji prsi na figurinah z upodobljenimi moškimi genitalijami še niso bile najdene



Sl. 37: Kat. št. 154e (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 109)

Fig. 37: Cat. num. 154e (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 109)



Sl. 38: Kat. št. 155e (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 110)
Fig. 38: Cat. num. 155e (Kolištrkoska Nasteva, 2007, 110)

(Naumov, 2009, 94). To drži za neolitik; iz eneolitika pa statueta iz Šuplevca (*kat. št. 92e-Sl. 11*) omaja to pravilo. To je kamnita statueta s ptičjim obrazom (kljunom) in ozkim ovalnim telesom. Na spodnjem delu ima špičasto izboklino, ki ima najverjetneje pomen falusa, na zgornjem delu pa ima izklesani prsni bradavici. Glede na to, da sta izklesani res samo bradavici in ne izbočene ženske prsi, ti bradavici najverjetneje predstavljata moške prsi. Statueta iz Šuplevca se torej nanaša na del opisa »prsi na moški figurini« grupe 24. V grupo 24 sodita dva kipca z moškimi prsmi. Kot sem že dejala, imajo prsi na statueti iz Šuplevca (*kat. št. 92e-Sl. 11*) tak pomen zaradi falusa, na drugi figurini iz grupe 24, ki je iz Krušeanske (*kat. št. 160e-Sl. 40*), pa sem prsim pripisala tak pomen zaradi vitkega in mišičastega telesa. Njene prsi torej ustrezajo delu opisa »morda moške prsi« grupe 24. Tudi prsi na tej figurini niso izbočene kot ženske, ampak so mišičaste in se ujemajo z mišičasto maso telesa. Figurina iz Krušeanske (*kat. št. 160e-Sl. 40*) je izjema po tem, da lahko samo pri njej opredelim moške posredne spolne znake. Ta figurica je upodobljena v posebni pozi, ki ni ne stoječa, ne sedeča. Lahko bi rekla, da je to klečeča poza, vendar ni klečeča na kolenih, temveč na stegnih, in takšna poza je nenaravna. Figurina iz Krušeanske je edini primer takšne poze med (zbranimi) makedonskimi figurinami. Zakaj je grupa 24 uvrščena v 2. in ne v 1. opredelitev, piše kmalu v nadaljevanju, ko bo še nekoliko več zapisanega o 2. opredelitvi. Še pred tem pa bo v naslednjem odstavku narejen kratek ekskurz k moškimi figurinam v okviru evropskega neolitika in eneolitika, ki imajo upodobljene hkrati prsi oziroma prsne bradavice in falus.

Takšne figurine so npr. moške sedeče figurine kulture linearnotrakaste keramike, ki imajo jasno upodobljen falus, hkrati pa aplicirane tudi drobne prsi. Zaradi falusa se te aplikacije lahko brez težav interpretirajo kot upodobi-



Sl. 39: Kat. št. 156e (Hansen, 2007, Taf. 458: 1)
Fig. 39: Cat. num. 156e (Hansen, 2007, Taf. 458: 1)

tev moških prsni bradavic. Soroden tip upodobitve se zasledi tudi pri figurinah kulture Cucuteni-Tripolye. Kultura Cucuteni-Tripolye zajema izjemno raznolik spekter figurinalnih upodobitev in se pojavi v poznem neolitiku ter eneolitiku (sredina 5. tisočletja BC) v severovzhodni Romuniji, Moldaviji in Ukrajini (Rudolf, 2011, 63, 116).

Vrnimo se nazaj k makedonskim figurinam. Grupa 24 sodi v 2. opredelitev tipološke sheme. V 2. opredelitvi obravnavam figurine (in statuete) z vidika kombinacije telesne zgradbe figurin in prisotnih / odsotnih neposrednih spolnih znakov. Grupo 24 sem uvrstila v 2. opredelitev, ker so prsi na dveh kipcih iz te grupe interpretirane za moške zaradi kombinacije z moškim neposrednim spolnim znakom ali z moškimi telesnimi znaki.

Nekaj idej za grupe v 2. opredelitvi sem dobila po Naumovu (2009, 94, 95), nekatere grupe pa sem po svojih opažanjih dodala sama. Že v uvodu k tipološki shemi so predstavljene ugotovitve Naumova o spolu makedonske antropomorfne plastike. Glede na njegove ugotovitve so se v 2. opredelitvi izoblikovale grupe 14, 15, 16, 17, 20 in 21.

Naumov pravi, da so ženski neposredni spolni znaki prisotni na figurinah s poudarjenimi stegni, kasneje pa pravi, da še na takšnih z voluminoznim spodnjim delom telesa (Naumov, 2009, 94). Voluminoznost spodnjega dela telesa se nanaša na naslednje telesne dele: boki, stegna, zadnjica in trebuh. Poudarjen trebuh kaže na nosečnost, poudarjeni boki pa na značilno obliko ženskega telesa. Tudi poudarjena zadnjica je značilnost ženskih makedonskih figurin; edina moška figurina (zaradi falusa) z oblikovano zadnjico nima poudarjene zadnjice in tudi vsa figurina je vitka (*kat. št. 129-Sl. 26*). Figurine s poudarjenimi omenjenimi deli telesa (ali pa oblikovanimi na način, ki je značilen za žensko telo) in ženskimi neposrednimi spolnimi znaki se nahajajo v



Sl. 40: Kat. št. 160e (Hansen, 2007, Taf. 486: 2)

Fig. 40: Cat. num. 160e (Hansen, 2007, Taf. 486: 2)

grupi 14. Grupa 15 vsebuje figurine z isto telesno zgradbo, vendar brez neposrednih ženskih spolnih znakov, a zaradi poudarjene ženske telesnosti zanje obstaja domneva, da upodabljajo ženski spol. Dalje Naumov (2009, 95) pravi, da so na ženskih figurinah roke položene na trebuh ali na prsi ali na boke ali na stegna ali na genitalije. Figurine s takšno lego rok in z ženskimi neposrednimi spolnimi znaki so zbrane v grupi 16. V grupi 17 so nato figurine z isto lego rok, vendar brez neposrednih ženskih spolnih znakov, a zaradi ženske lege rok najverjetneje pripadajo ženskemu spolu. V grupah 16 in 17 se nahajajo tudi statuete in figurina, ki imajo luknjici v zgornjem delu telesa in te luknjice dajejo videz rok, uprtih v boke. Statueta iz Optičarov (kat. št. 7) nima prsi, zato sodi v grupo 17, statueta iz Mramorja-Čaške (kat. št. 48) pa ima prsi, zato sodi v grupo 16. Njene prsi so sicer zelo slabo vidne in so zgolj nakazane. Takšna je tudi figurina iz Zelenikova (kat. št. 45-Sl. 41). Uvrščena je v grupo 16, vendar so prsi pri njej dvomljive. Več o tej figurini bo zapisanega še v zaključku.

V grupi 14 so zastopane figurine tako iz neolitika kot eneolitika, v grupi 15 so samo iz neolitika in v grupah 16 ter 17 neolitske predstavljajo večino, eneolitske se pojavijo v njiju v dveh primerkih v vsaki grupi.

Najbolj značilna predstavnica grupe 17 je statueta iz Nea Nikomedeie (kat. št. 73-Sl. 8), ki nima niti prsi niti neposrednega spolnega znaka na sramničnem področju, vendar jo značilna ženska drža rok na prsih (in

tudi poudarjena stegna in trebuh) pripisujejo ženskemu spolu. Osebnost mi zdi najlepši primerek ženske figurine brez neposrednih ženskih spolnih znakov. V Rodnovih opisih (1990, Abb. 6) je to »Frauenfigurine«. Nea Nikomedeia se časovno in geografsko uvršča v zgodnji neolitik grške Makedonije (Hansen, 2007, 151).

Naumov (2009, 94, 95) piše, da imajo ženske figurine večinoma voluminozen spodnji del telesa, v nadaljevanju pa nato omeni še ženske figurine s stebričastim telesom. To je pomembno razlikovanje, za katerega menim, da ne sme biti samo na ravni omembe, ampak ga je potrebno poudariti. Figurine z ženskimi spolnimi znaki na stebričasti figurini sodijo v grupo 19 (kat. št. 8, 9-Sl. 5, 10, 14, 15, 29-Sl. 30 in 132-Sl. 29). Vse so iz neolitika in jih je sedem. To ni zanemarljiva številka v primerjavi s številom figurin 37 v grupi 14, v kateri so figurine z neposrednimi ženskimi spolnimi znaki in s poudarjenimi ženskimi atributi. Hansen (2007, 149) pove, da je prepoznani tip makedonskih ženskih figurin s poudarjenimi stegni in zadnjico ter kot primera opiše figurini iz Porodina (kat. št. 3-Sl. 3) in Veluške Tumbe (kat. št. 4-Sl. 4), še pred tem pa opiše (2007, 148) stebričasto žensko figurino iz Porodina (kat. št. 14), vendar ne izpostavi te dvojnosti med ženskimi stebričastimi in ženskimi voluminoznimi figurinami.

Stebričaste so tudi figurine tipa Endröd-Donja Branjevina ali Endröd-Szajol iz kulturnega kroga Starčevo-Körös-Chris in imajo zelo poudarjeno zadnjico. Najpomemb-



Sl. 41: Kat. št. 45 (Hansen, 2007, Taf. 143: 1)

Fig. 41: Cat. num. 45 (Hansen, 2007, Taf. 143: 1)

nejše so glavne štiri statuete, falusoidna interpretacija po Whittlu (1998, 140) pa pride v upoštevanje za tri: iz Endrōda (Hansen, 2007, Taf. 117), Szajol-Felsőfölda (**Sl. 44**) in Zauana (Hansen, 2007, Taf. 125, 126: 1). Falusoidna interpretacija se pojavi ravno zaradi njihove stebričaste oblike, poudarjena zadnjica pa naj bi predstavljala moda. Tako je v figurinah tipa Endrōd-Donja Branjevina ali Endrōd-Szajol prisoten dvojni spolni princip (to so namreč figurine ali statuete z neposrednimi ženskimi spolnimi znaki), podobno kot je v statueti iz Nea Nikomedeie (kat. št. 73-**Sl. 8**) in v figurini iz Trna (kat. št. 13-**Sl. 7**). Obe sta zgodnjeneolitski (prva je iz zgodnjega neolitika grške Makedonije, druga pa iz skupine Velušina Porodin) in tako sočasni s kulturnim krogom Starčevo-Körös-Chris. Vendar se dvojni spolni princip pri slednjih dveh makedonskih figurinah razlaga zaradi drugačne oblike nekoliko drugače kot pri figurinah tipa Endrōd-Donja Branjevina ali Endrōd-Szajol. Kot celota namreč nista podobni falusu, temveč imata samo falusoidno glavo. Obe pa nimata neposrednih ženskih spolnih znakov, ampak samo posredne: figurina iz Trna (kat. št. 13-**Sl. 7**) ima izbočen – nosečniški trebuh, statueta iz Nea Nikomedeie (kat. št. 73-**Sl. 8**) pa žensko lego rok na prsih in poudarjena stegna ter (nekoliko) trebuh. Neposredna primerjava z dvojnimi spolnimi principom, kot ga imajo figurine tipa Endrōd-Donja Branjevina ali Endrōd-Szajol, pa je možna pri makedonski figurini iz Anzabegovega (kat. št. 29-**Sl. 30**).

Moški neposreden spolni znak je falus. Je apliciran spolni znak. Nekateri so izdelani v detajlih (kat. št. 12-**Sl. 6**, 128), drugi ne, in je prisotna podobnost z ženskimi apliciranimi neposrednim spolnim znakom – takšen pri-



Sl. 42: Fragment figurine – noga iz Anzabegova, kultura Anzabegovo-Vršnik (Naumov, 2009, Pl. 81: 7)

Fig. 42: A fragment of the figurine – the leg from Anzabegovo, Anzabegovo-Vršnik culture (Naumov, 2009, Pl. 81: 7)



Sl. 43: Fragment figurine – noga iz Gorobincev, kultura Anzabegovo-Vršnik (Naumov, 2009, Pl. 82: 9)

Fig. 43: A fragment of the figurine – the leg from Gorobinci, Anzabegovo-Vršnik culture (Naumov, 2009, Pl. 82: 9)

mer je pri figurini iz Zelenikova (Sl. 27), vendar ker je apliciran spolni znak na stebričasti figurini s kratkimi, razprostrtimi rokami, gre najverjetneje za falus. Naumov (2009, 94) pravi, da je falus večinoma prisoten na stebričastih figurinah – take figurine so v grupi 20 in še na Sl. 27; v grupi 22 pa sem zbrala figurine (sta samo dve: kat. št. 88e in 129-Sl. 26), kjer pa je falus na drugačnih oblikah kot stebrički. Iz eneolitika je primer falusa na sedeči (kat. št. 88e) in ptičji figurini (kat. št. 92e-Sl. 11), medtem ko so si neolitske stebričaste figurine s falusom podobne: ena je iz Nikušta (kat. št. 128), druga iz Zelenikova (Sl. 27), tretja pa iz Lopate (kat. št. 12-Sl. 6). Poleg tega, da so vse stebričaste, imajo še kratki razprostrti roki. Kratke razprte roke na figurinah z moškim neposrednim spolnim znakom so značilnost grupe 21. Naumov (2009, 95) piše, da so roke na figurinah z moškim neposrednim spolnim znakom vedno kratke in razprte. To trditve figurine, ki sem jih zbrala,

potrjujejo. Glede rok na figurinah z neposrednimi ženskimi spolnimi znaki pa Naumov (2009, 95) meni, da so vedno položene na trebuh ali prsi ali boke / stegna ali genitalije, tj. da so v ženski legi. Te trditve pa figurine v grupi 18 ne potrjujejo oziroma jo zavračajo. V grupi 18 so zbrane figurine z neposrednimi ženskimi spolnimi znaki in s kratkimi razprostrtimi rokami ali pa so le-te umaknjene v stran od telesa. Ta grupa vsebuje figurine tako iz neolitika kot eneolitika in jih je kar 27 primerkov. Naj na tem mestu še enkrat omenim grupo 19, v kateri so zbrane stebričaste figurine z neposrednimi ženskimi spolnimi znaki, ki zopet omajajo neko pravilo o različni obliki makedonskih moških in ženskih figurin – v tem primeru omajajo Naumovo (2009, 94) pravilo o delitvi na moške stebričaste in ženske voluminozne figurine.

Kot vidimo, makedonske figurine z ženskimi neposrednimi spolnimi znaki lahko prevzamejo moško stebričasto obliko telesa in moško obliko kratkih razprtih rok, nikoli pa ni obratno – figurine z moškimi neposrednimi spolnimi znaki niso nikoli voluminozne in nikoli nimajo lege rok na mestu, kjer so prsi, ali na trebuhu ali na stegnih ali na genitalijah.

Grupa 18 sodi med grupe, ki sem jih v tipološko shemo dodala po lastnih opazovanjih. Med takšne grupe sodi tudi grupa 23. V tej grupi so stebričaste figurine brez neposrednih spolnih znakov. Čeprav Naumov (2009, 94) stebričasto obliko telesa povezuje z moškim spolom, sem zgoraj pokazala, da so stebričaste tudi ženske figurine (zbrane so v grupi 18), zato stebričaste figurine brez neposrednih spolnih znakov najverjetneje niso imele povezave z nobenim spolom in sodijo med t. i. brezspolne figurine. Naumov (2009, 94) pravi, da so brezspolne figurine prezentacije brezspolnih značajev v neolitiku in da ta zanimivi vizualni koncept ni bil povezan s prezentacijo dejanskega človeškega telesa, temveč je njegov namen bil predstavljati določene kompleksne procese, ki se nanašajo tako na žive in mrtve člane skupnosti, kot na mitske značaje, ki spolno niso določeni.

Naumov meni tudi, da je možno, da so figurine, ki niso imele prikazanih genitalij, imele le-te narisane z belo barvo, kajti na marsikaterih figurinah so bile najdene sledi bele barve (Naumov, 2009, 94). Sledovi bele barve se res nahajajo na nekaterih figurinah, vendar primeri, ki jih Naumov navaja (kat. št. 2-Sl. 2, 4-Sl. 4, 5, 6, 7, 10, 11-Sl. 1, 16, 96 in 130-Sl. 28), imajo vsi razen ene izjeme posredne ali neposredne spolne znake. Samo posredne ženske spolne znake imajo kipci iz Tumble v vasi Optičari (kat. št. 6 in 7) in Stobija (kat. št. 5). Med figurine z neposrednimi spolnimi znaki pa sodijo take, ki nimajo neposrednih ženskih vrezanih spolnih znakov in pa neposrednega moškega apliciranega spolnega znaka, namreč s temi vrstami spolnih znakov so genitalije prikazane. To so torej figurine z neposrednimi ženskimi spolnimi znaki, ki imajo upodobljene ali samo prsi (kat. št. 10, 16 in 96) ali samo apliciran ženski neposredni spolni znak – disk (kat. št. 2-Sl. 2) ali pa skupaj prsi in disk (kat. št. 4-Sl. 4 in 130-Sl. 28). Slednji

najverjetneje predstavlja neko vrsto ženskega oblačila na sramničnem področju, ki genitalije zakriva, vendar hkrati neposredno kaže na ženski spol. Kot sem že omenila, je med temi figurinami samo ena takšna, ki nima niti neposrednih niti posrednih spolnih znakov – to je figurina iz Barutnice v vasi Anzabegovo (*kat. št. 11-Sl. 1*). Čez ves njen spodnji del je nanesa tanka plast bele barve nad originalno barvo. Morda je res pri tej figurini spolni znak za genitalije bil narejen s slikanjem, nato pa se je s časom bela barva, s katero je bil spolni znak naslikan, razmazala oziroma razširila po površini figurine. To figurino uvrščam v grupo 23, v kateri so brezspolne figurine. Vendar, če je ta figurina res imela naslikan spolni znak za genitalije, potem v neolitiku ni sodila med brezspolne figurine.

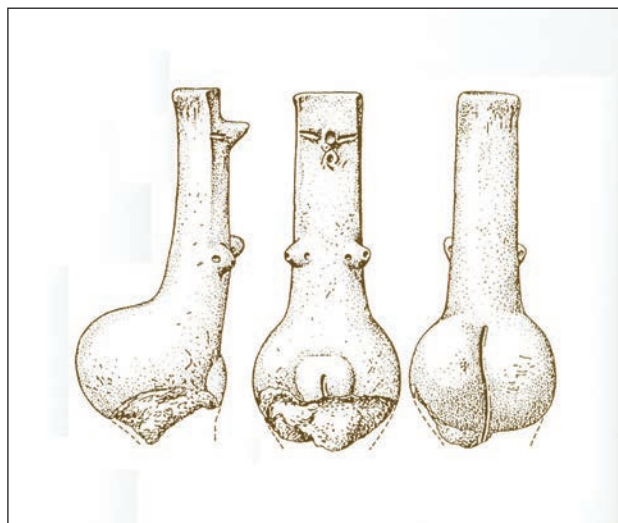
Nekaj figurin v grupi 23 ima na stebričastem telesu upodobljen samo obraz oziroma nekatere obrazne lastnosti (*kat. št. 1, 11-Sl. 1, 47, 49, 51 in 52*); med le-timi ima vse obrazne lastnosti (oči, nos in usta) le figurina iz Mogile (*kat. št. 51*). Pri določenih figurinah te grupe (*kat. št. 51 in 52*) je glava z vratom (namensko) odlomljena od preostalega telesa. V upodobitvi samo obraza brez drugih telesnih delov Naumov (2009, 95) vidi namensko odsotnost genitalij.

Naumov (2014) izpostavlja tudi dvojnost v upodabljanju makedonske antropomorfne plastike med najdišči, npr. za antropomorfno plastiko Porodina (Pelagonija – skupina Velušina-Porodin) so značilne voluminozne ženske figurine z neposrednimi ženskimi spolnimi znaki in s poudarjenimi ženskimi atributi telesa, medtem ko so za antropomorfno plastiko iz Anzabegovega (skupina Anzabegovo-Vršnik) značilne brezspolne figurine – ki nimajo neposrednih spolnih znakov in poudarjenih ženskih telesnih značilnosti; celotno telo je reducirano, udje velikokrat niso upodobljeni (Naumov, 2014, Fig. 6, 193, 194).

ZAKLJUČEK

Naumojev opis (2009) makedonske neolitske antropomorfne plastike sem spremenila v tipološko shemo glede na upodobitev spola. Njegove navedbe sem pretvorila v grupe in za vsako grupo poiskala vse možne primerke v obravnavani literaturi (Naumov, 2009; Hansen, 2007; Kolištrkoska Nasteva, 2007; Stojanova Kanzurova, Zdravkovski, 2008; Rodden, 1964; Rodden, 1990). Opazila sem tudi določene lastnosti, ki jih Naumov ne omenja, in sem jih kot grupe dodala tipološki shemi. Grupe, ki sem jih dodala po svojih lastnih opazovanjih, so v 1. opredelitvi: 5, 9, 11 in 12; ter v 2. opredelitvi: 18, 22, 23 in 24.

Skupaj je obravnavana makedonska antropomorfna plastika iz obeh obdobij, ki sta navedeni tudi v naslovu članka: neolitika in eneolitika. Glede na to, da so v večini grup v obeh opredelitvah primerki tako iz neolitika kot eneolitika, lahko trdim, da veljajo enaka splošna načela pri oblikovanju figurin tako v neolitiku kot v eneolitiku, so



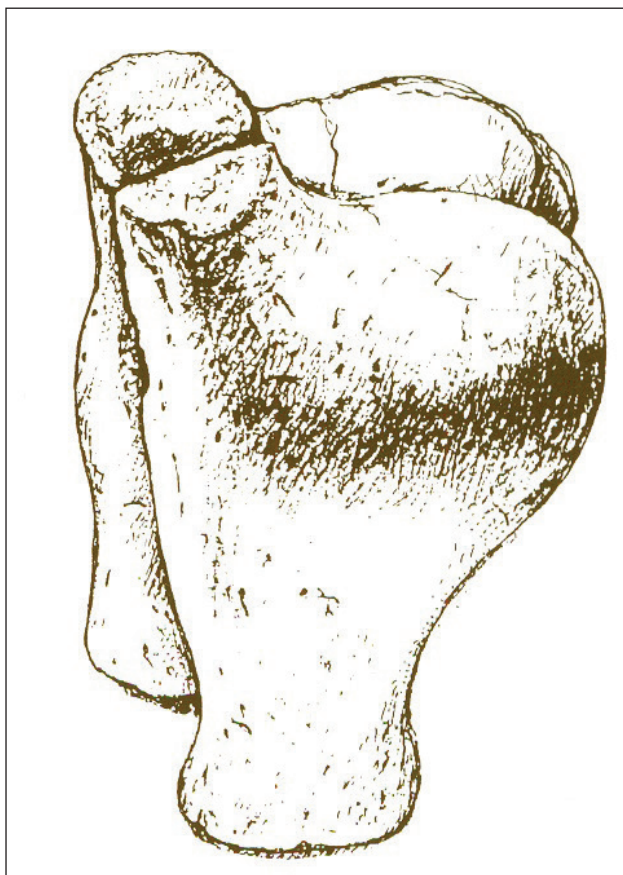
Sl. 44: Statueta tipa Enrdöd-Donja Branjevina ali Enrdöd-Szajol iz Szajol-Felsőfölda (Hansen, 2007, Taf. 126: 6)

Fig. 44: The statuette type Enrdöd-Donja Branjevina or Enrdöd-Szajol from Szajol-Felsőföld (Hansen, 2007, Taf. 126: 6)

pa seveda med obema obdobjema vidne določene razlike, na katere sem opozorila, kot npr. da je ženski aplicirani neposredni spolni znak disk bolj pogost v neolitiku in je v eneolitiku izjema, da v grupah z vrezanim širokim spolnim trikotnikom in njegovimi variantami prevladujejo eneolitski primerki, da so stebričaste figurine z neposrednimi ženskimi spolnimi znaki samo iz neolitika ...

Ugotovila sem, da so bile figurine z vrezanimi ženskimi neposrednimi spolnimi znaki v neolitiku namenjene obredu ali običaju fragmentiranja, v eneolitiku pa to pravilo ne drži več. To fragmentiranje je potekalo na področju trebuha; del figurine, ki je ostal, je tako vseboval sramnično področje z vrezanim spolnim znakom. Opazovala sem način fragmentiranja teh kosov na področju trebuha – fragmentiranje se je lahko odvijalo nad ali pod trebuhom ali preko njega. Če se je figurino fragmentiralo tudi na področju nog, je prelom potekal še pod zadnjico ali pod stegni. Nekatere figurine so bile fragmentirane še vertikalno preko sredine, medtem ko je eneolitska figurina iz Dolnega Oreova, vas Šuplevec (*kat. št. 155e-Sl. 38*) fragmentirana samo vertikalno preko sredine in je zato posebnost. Posebna pa je tudi zaradi tega, ker sta najdeni obe njeni fragmentirani polovici.

Večina teh fragmentiranih figurin nosi poleg neposrednega spolnega znaka še poudarjene ženske attribute v sami obliki telesa (poudarjene boke, stegna, zadnjico, trebuh) ali posredne ženske spolne znake in se tako uvršča v grupo 14 v 2. opredelitvi. Opazovala sem, kateri del telesa je pri določenih figurinah poudarjen, in sem ugotovila, da ima največ fragmentiranih figurin z vrezanim neposrednim ženskimi spolnim znakom poudarjen



Sl. 45: Fragment figurine – spodnji del telesa figurine tipa *Enröd-Donja Branjevina* ali *Enröd-Szajol* iz *Endröd-oda* (Hansen, 2007, Taf. 118: 8)

Fig. 45: A fragment of the figurine – the lower part of the figurine type *Enröd-Donja Branjevina* or *Enröd-Szajol* from *Endröd* (Hansen, 2007, Taf. 118: 8)

ali samo trebuh ali samo zadnjico ali samo boke. ...

Ugotovila sem tudi, da ravno obratno od neolitskih figurin z vrezanim neposrednim ženskim spolnim znakom neolitske figurine z apliciranim ženskim neposrednim spolnim znakom ali diskom niso bile namenjene fragmentiranju, so namreč v celoti ali skoraj v celoti ohranjene in vse so značilne ženske figurine s poudarjeno telesnostjo.

Fragmentirane so samo ženske figurine. Tako piše tudi Naumov (2009, 96). Vendar med 162 figurinami, ki jih obravnavam, obstaja ena izjema. Figurina iz Porodina (*kat. št. 129-Sl. 26*) je edina fragmentirana moška figurina na področju trebuha. Na sramničnem področju ima apliciran falus.

Med grupami, ki sem jih po lastnih opazovanjih dodala sama v 2. opredelitvi, je najpomembnejša grupa 18. Naumov (2009, 95) namreč piše, da so roke na ženskih figurinah vedno v ženski legi – na različne načine povezane s torzom. V grupi 18 pa so zbrane takšne žen-

ske figurine, ki imajo neposredne ženske spolne znake, roke pa umaknjene v stran od telesa in/ali kratke, ter tako kažejo, da ženska lega rok pri ženskih figurinah ni obvezujoče se pravilo.

V poglavju o makedonski zgodnje- in srednjeneolitski antropomorfni plastiki Hansen (2007, 146–156) ženskim neposrednim spolnim znakom na sramničnem področju ne posveča veliko pozornosti. Vrezani ženski neposredni spolni znak omenja samo za figurino iz Čaške (*kat. št. 118-Sl. 23*) (Hansen, 2007, 149), obratno pa aplicirani ženski neposredni spolni znak ali disk navede za dva primerka: za figurino iz Porodina (*kat. št. 3-Sl. 3*) in za figurino iz Veluške Tumbe (*kat. št. 4-Sl. 4*), kar ni v skladu z resnico – vrezani ženski neposredni spolni znaki so vendar bolj pogosti kot aplicirani na sramničnem področju. Omenjena figurina iz Čaške (*kat. št. 118-Sl. 23*) je v Hansenovem poglavju o makedonski zgodnje- in srednjeneolitski antropomorfni plastiki tudi edini primer fragmentirane figurine na področju trebuha. V tem poglavju fenomenu fragmentiranja figurin na področju trebuha Hansen ne daje nobene pozornosti oziroma ga ne omenja. V poglavju, kjer pa Hansen (2007, 274–291) obravnava tudi eneolitsko makedonsko antropomorfno plastiko, pa je že več primerkov z vrezanim neposrednim ženskim spolnim znakom na sramničnem področju; o tem več sledi spodaj. Ravno tako je več primerkov, ki so fragmentirani na področju trebuha (*npr. kat. št. 143e-Sl. 32, 144e, 151e, 152e-Sl. 35, 156e-Sl. 39 ...*).

Hansen (2007, 149) pove, da je prepoznani tip makedonskih ženskih neolitskih figurin s poudarjenimi stegni in zadnjico, in kot primera opiše figurini iz Porodina (*kat. št. 3-Sl. 3*) in Veluške Tumbe (*kat. št. 4-Sl. 4*), še pred tem pa opiše (2007, 148) žensko stebričasto figurino iz Porodina (*kat. št. 14*), vendar ne izpostavi dvojnosti med ženskimi stebričastimi in ženskimi voluminoznimi figurinami.

Hansen moškim figurinam v makedonski zgodnje- in srednjeneolitski antropomorfni plastiki ne posveča veliko pozornosti; pravi samo, da so nedvomno moške figurine poznane iz Porodina (*kat. št. 129-Sl. 26*) in Mogile (Hansen, 2007, 150). Presenetljivo pa je to, da Hansen (2007, 148) možnost moškega spola opredeli za figurino s špičasto izvlečeno glavo iz Zelenikova (*kat. št. 45-Sl. 41*), vendar ne pove, na osnovi česa tako sklepa. Morda zaradi špičasto izvlečene glave? Ničesar na tej figurini ni takega, kar bi kazalo na moški spol, prej na ženski – ta figurina ima namreč štiri predrtine. Predrtini na vsaki strani pomenita, da sta roki uprti v bok, kar je ženska lega rok. Predrtini na sredi bi pa lahko imeli pomen prsi, če ne bi bili tako visoko tik pod vratom.

V poglavju o makedonski zgodnje- in srednjeneolitski antropomorfni plastiki Hansen obravnava posamezne primerke in jih opiše; tako opazi npr. gibanje pri figurini iz Porodina (*kat. št. 3-Sl. 3*), nazaj nagnjen gornji del telesa pri figurinah iz Veluške Tumbe (*kat. št. 4-Sl. 4 in 96*) (Hansen, 2007, 149), rombaste oči pri figurinah iz Rug Baira (*kat. št. 53 in 55*) (Hansen, 2007, 150) ...

V okviru opisov posameznih primerkov pri figurinah iz Porodina (*kat. št. 3-SI. 3, 14 in 110*) in Veluške Tumble (*kat. št. 4-SI. 4*) opazi prsi in lego rok na trebuhu (Hansen, 2007, 148, 149). Hansen piše tudi o antropomorfnih hišnih modelih (Hansen, 2007, 147, 148, 150), ki so prav specifična vrsta makedonske antropomorfne plastike, značilna za makedonski srednji neolitik (Sanev, 2004, 41, 42; Zdravkovski, 2008, 51; Naumov, 2009, 106–110), in jih v tem članku ne obravnavam.

V poglavju, kjer v okviru eneolitske antropomorfne plastike jugovzhodne Evrope (Hansen, 2007, 274–291) Hansen obravnava tudi makedonsko antropomorfno plastiko, kot značilen eneolitski tip figurin v Makedoniji opredeli figurine z mobilno ali gibljivo glavo (ohranjen je okrogel ali kvadraten nastavek za glavo) in s kratkimi, rahlo navzdol potegnjenimi rokami (*kat. št. 136e, 140e, 142e-SI. 31, 145e, 154e-SI. 37*). Figurine z mobilno glavo so v Tesaliji, Makedoniji in Albaniji prevladujoč figurinski tip (Hansen, 2007, 276, 280). Eneolitska figurina iz Prilepa (*kat. št. 78e-SI. 10*) pa po obliki sledi zgodnjeneolitskim sedečim ženskim figurinam z nazaj nagnjenim zgornjim delom telesa (Hansen, 2007, 278). Do ugotovitve, da je širok spolni trikotnik prevladujoč vrezani neposredni spolni znak eneolitskih ženskih figurin, je prišel tudi Hansen (2007, 278, 280), le da se on ne ukvarja z različnimi variantami širokega trikotnika, ki sem jih v članku razporedila v grupe 5, 10 in 11. Spolni znak širokega vrezanega trikotnika ima po Hansenovi navedbi tudi omenjena figurina iz Prilepa (*kat. št. 78e-SI. 10*). Hansen ga omenja še za makedonske figurine iz najdišč Dolno Oreovo, vas Šuplevec (*kat. št. 142e-SI. 31 in 155e-SI. 38*), Bakarno Gumno (*kat. št. 151e*), Visok Rid (*kat. št. 143e-SI. 32*) in za bolgarsko najdišče Vaksevo ter za albansko najdišče Maliq II in pravi, da je širok vrezan spolni trikotnik eden od elementov, ki povezujejo makedonske in albanske eneolitske figurine (Hansen, 2007, 278, 280).

V predlagani tipološki shemi je grupa, ki jo opredeljuje neposredni ženski spolni znak vrezanega širokega trikotnika, grupa 10. Med petimi makedonskimi primerki, ki jih je Hansen navedel in naj bi po njegovem mnenju imeli vrezan širok trikotnik, sodi v grupo 10 samo figu-

rina iz Dolnega Oreova, vas Šuplevec (*kat. št. 155e-SI. 38*). Menim, da figurina iz Bakarna Gumna (*kat. št. 151e*) nima vrezanega širokega trikotnika, temveč ima navaden spolni trikotnik. Širok trikotnik daje namreč videz oblačila in se razteza preko stegen (ali nad stegni) vse do konca bokov, kar pri tej figurini (*kat. št. 151e*) ni primer. Ostali trije Hansenovi primerki pa sodijo v grupi 5 in 11, ki jih opredeljujeta neposredna ženska spolna znaka, ki sta podobna širokemu trikotniku. Lahko bi rekli, da sta njegovi varianti, vendar v tipološki shemi predstavljata samostojni grupi. V grupo 5 sodijo kipci, ki imajo sramnično področje prikazano s široko črko V, in v grupo 11 kipci, ki imajo sramnično področje prikazano s širokim trikotnikom, znotraj katerega je na sredi zelo majhna vertikalna črta, ki označuje vulvo / vagino. Od Hansenovih navedenih primerkov se v grupo 5 uvrščata figurini iz Prilepa (*kat. št. 78e-SI. 10*) in Visokega Rida (*kat. št. 143e-SI. 32*), v grupo 11 pa figurina iz Dolnega Oreova, vas Šuplevec (*kat. št. 142e-SI. 31*). Figurina iz Prilepa (*kat. št. 78e-SI. 10*) res daje vtis, da ima vrezan širok spolni trikotnik, vendar natančnejši pogled razkrije, da je zgornja linija trikotnika nastala ne zaradi vreza, temveč zaradi preloma figurine. Vrezana je tako samo široka črka V.

Hansen se bolj posveča poznoeneolitskim figurinam, saj tudi kasnejšo makedonsko antropomorfno plastiko obravnava v okviru antropomorfne plastike s konca eneolitika v jugovzhodni Evropi. Morda gre tudi temu pripisati dejstvo, da je v tipološki shemi v grupah 5, 10 in 11 več eneolitskih primerov figurin z vrezanim širokim trikotnikom in z njegovimi variantami, kot jih je navedel Hansen.

Statueto iz Šuplevca (*kat. št. 92e-SI. 11*) sem opredelila za ptičjo figurino, Hansen (2007, 280, 281) pa v njej vidi upodobitev konja oziroma konjske glave. V Makedoniji je to edini tak primer; te figurine so pogoste v zahodnočrnomorskem področju. Mislím, da je to moška figurina z upodobitvijo falusa in z moškimi prsnimi bradavicami (prsi namreč niso izbočene), Hansen (2007, 282) pa to statueto razume kot narejeno iz moškega spodnjega in ženskega zgornjega dela ter meni, da je to spolno ambivalentna upodobitev.

Dr. Petru Turku se zahvaljujem za recenzijo članka.

TYOLOGICAL SCHEME OF MACEDONIAN NEOLITHIC AND ENEOLITHIC ANTHROPOMORPHIC SCULPTURE BASED ON THE GENDER OF THE FIGURINES

Nataša HREN

Na gmajni 4, 3202 Ljubečna
e-mail: natasa.h@mail.com

SUMMARY

After review of Macedonian figurines and statuettes with incised direct female sexual sign the next picture emerge: Neolithic figurines and statuettes with incised sexual sign were fragmented. In sum – whole figurines or figurines with at least torso preserved (=the part of the figurine from the neck or breasts over the pubis area) don't have incised sexual signs as statues with incised sexual sign were meant to be fragmented. There were two body areas that were eliminated by fragmentation: the head and the pubis area. Fragmentation of the last mentioned part of the body Naumov (2009, 97) relates with the status change or the body processes of an individual. This fragmentation took place on the stomach area – this is above the belly, through the belly or under the belly, some pieces were then additionally fragmented under the thighs and vertically through the middle. The fragmented part that remained has thus consisted the pubis area with mostly incised direct female sexual sign.

The rule about fragmenting figurines with incised sexual sign is not completely taken into consideration in the Eneolithic period resulting into more examples of (almost) whole preserved figurines with incised direct female sexual sign on a pubis area (cat. num. 78e-**Fig. 10**, 142e-**Fig. 31**, 149e-**Fig. 34**, 154e-**Fig. 37** in 155e-**Fig. 38**).

If on one hand for Neolithic figurines with incised direct female sexual sign considers they were meant to be fragmented, on the other hand for Neolithic figurines with applicated direct female sexual sign considers exactly the opposite. Five figurines have applicated female sexual sign on the pubis area and thus belong to group 2; all four Neolithic figurines with this female sexual sign (cat. num. 2-**Fig. 2**, 3-**Fig. 3**, 4-**Fig. 4** and 130-**Fig. 28**) are whole or nearly whole preserved while the only one from Eneolithic is fragmented (cat. number 156e-**Fig. 39**) what leads to the conclusion that figurines with applicated direct female sexual sign were not meant to be fragmented; and then later in the Eneolithic is this sexual sign a rarity.

Fragmented are only figurines which present female gender. So claims also Naumov (2009, 96). But in the group of fragmented figurines on the belly area having not incised sexual sign (cat. num. 129-**Fig. 26**, 109-**Fig. 20**, 146e-**Fig. 33** in 156e-**Fig. 39**) there is the fragmented figurine from Porodin (cat. num. 129-**Fig. 26**) which is the only fragmented male figurine through the belly. On the pubis area it has applicated direct male sexual sign – a phallus corresponding to the group 13 in the first determination of a second typological scheme. It is a slim figurine suitable to the depiction of the male body in the Macedonian anthropomorphic sculpture.

One affirmation from Naumov (2009, 95) is about hands. According to him is this part of the body on Macedonian women's figurines always related to torso and laid on belly, breasts, hips / thighs or on genitals, while for men's pillar-like figurines are typical short spread hands. Concerning women's figurines, is this assertion wrong. Also many female figurines have short spread hands or they are moved backward from the body. This kind of woman's figurines is in the group 18. Their number is 27 and they stem from Neolithic and Eneolithic.

Keywords: Neolithic, Eneolithic, Macedonian anthropomorphic sculpture, figurines, typological scheme, gender, sexual signs, corporeal features, fragmentation

VIRI IN LITERATURA

Bailey, D. W. (2005): Prehistoric figurines. Representation and corporeality in the Neolithic. London, Routledge.

Banks, E. (1977): Neolithic Tangas from Lerna. *Hesperia*, 46, 324–339.

Chapman, J. (2000): Fragmentation in Archaeology. People, places and broken objects in the prehistory of south-eastern Europe. London, New York, Routledge.

Fidanoski, L. (2009): Periodization and Chronology of the Neolithic cultures. V: Naumov, G., Fidanoski, L., Tolevski, I. & A. Ivkowska: Neolithic Communities in the Republic of Macedonia. Skopje, Dante, 29–34.

Hansen, S. (2007): Bilder vom Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur anthropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa. Mainz am Rhein, Eurasien-Abteilung des Deutschen Archäologischen Instituts.

Hren, N. (2013): Neolitska in eneolitska antropomorfna plastika. Magistrsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo.

Kolištrkoska Nasteva, I. (2007): Pretpovijesne dame iz Makedonije. / Prehistoric Macedonian Ladies. Zagreb, Arheološki muzej u Zagrebu, Skopje, Muzej na Makedonija.

Mellaart, J. (1970): Excavations at Hacilar I–II. Edinburgh, The British Institute of Archaeology at Ankara.

Naumov, G. (2009): Neolithic visual culture and rituals. V: Naumov, G., Fidanoski, L., Tolevski, I. & A. Ivkowska: Neolithic Communities in the Republic of Macedonia. Skopje, Dante, 89–144.

Naumov, G. (2014): Neolithic Priorities: Ritual and Visual Preferences within Burials and Corporeality in

the Balkans. *European Journal of Archaeology*, 17, 2, 184–207.

Rodden, R. J. (1964): Recent Discoveries from Prehistoric Macedonia: An Interim Report. *Balkan Studies*, 5, 1, 109–124.

Rodden, R. J. (1990): Ein frühneolithisches Dorf in Griechenland. *Die ersten Bauern*, Band 2, 55–62.

Rudolf, S. (2011): Neolitski ženski miniaturni kipci. Diplomsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo.

Sanev, V. (2004): Some characteristics of the Anzabegovo-Vršnik cultural group in Macedonia. V: Vasić, M., Vučković, P. & B. Cvetković (ur.): The Central Pomoravlje in Neolithization of South East Europe. Belgrade, Archaeological Institute, 35–48.

Stojanova Kanzurova, E., Zdravkovski, D. (2008): Katalog predmetov / Catalogue of objects. V: Šemrov, A., Turk, P. (ur.): Neolitska umetnost na območju Republike Makedonije / Neolithic art in the Region of the Republic of Macedonia. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, 73–249.

Talalay, L. (1993): Deities, Dolls, and Devices: Neolithic Figurines from Franchthi Cave, Greece. Indianapolis, Bloomington, Indiana University Press.

Whittle, A. (1998): Fish, faces and fingers: presences and symbolic identities in the Mesolithic-Neolithic transition in the Carpathian basin. *Documenta Praehistorica* 25. Ljubljana, 133–150.

Zdravkovski, D. (2008): Neolitska umetnost v republiki Makedoniji. / Neolithic Art in the Republic of Macedonia. V: Šemrov, A., Turk, P. (ur.): Neolitska umetnost na območju Republike Makedonije / Neolithic art in the Region of the Republic of Macedonia. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, 37–70.